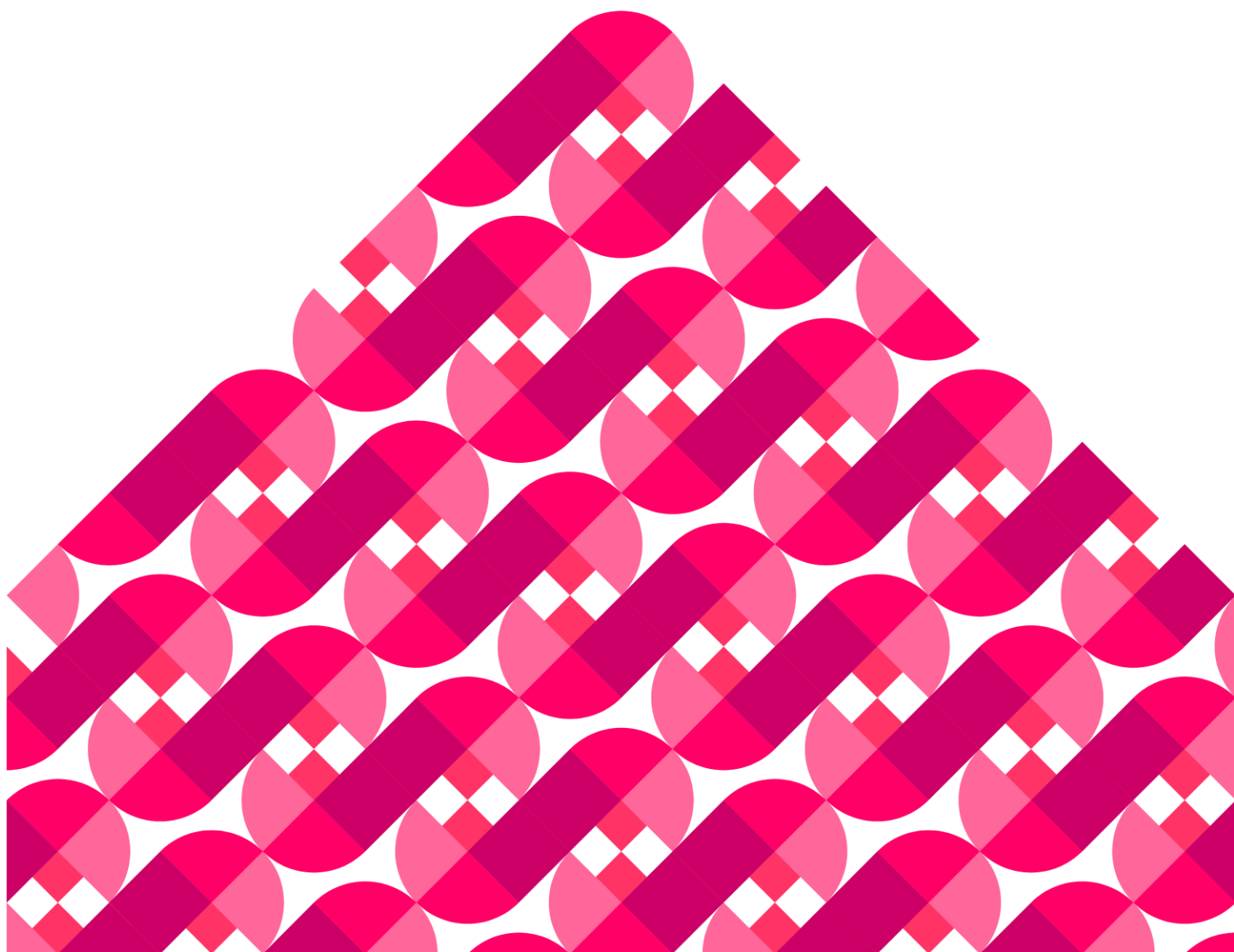

Hedersrelaterat våld och förtryck mot personer med funktionsnedsättning

En studie om rättsväsendets utmaningar och
möjligheter

Myndigheten för delaktighet arbetar med att främja, guida och stödja samhällets aktörer att genomföra sina uppdrag utifrån hela befolkningens behov och förutsättningar.

Myndigheten för delaktighet, 2025

Hedersrelaterat våld och förtryck mot personer med funktionsnedsättning – En studie om rättsväsendets utmaningar och möjligheter

Nummer: 2025:19

ISBN: 978-91-989335-5-0

Publikationen finns att ladda ner från myndighetens webbplats www.mfd.se.

Alternativa format kan beställas från Myndigheten för delaktighet.

E-post: info@mfd.se

Telefon: 08-600 84 00

Förord

Personer med funktionsnedsättning är överrepresenterade i statistiken när det gäller utsatthet för fysiskt, psykiskt och sexuellt våld. Något som ytterligare ökar risken för utsatthet är om personen lever i en hederskontext där omgivningen tillåter eller uppmuntrar våldsutövning.

I juni 2023 fick Myndigheten för delaktighet (MFD) i uppdrag av regeringen att genomföra en fördjupad kartläggning av hedersrelaterat våld och förtryck mot personer med funktionsnedsättning. Uppdraget slutredovisades den 15 februari 2025 med rapporten *Särskild sårbarhet, särskilt ansvar*.

Genom sitt uppdrag har MFD kartlagt den särskilda utsattheten hos personer med funktionsnedsättning i en hederskontext. MFD har även undersökt yrkesverksammas arbetssätt och behov av kunskap. Olika verksamhets- eller samhällsområden har identifierats som särskilt angelägna att undersöka. Rättsväsendet vars mål fokuserar på den enskildes rättssäkerhet och rättstrygghet är ett av dessa områden.

Denna kvalitativa studie som har genomförts av Hanna Cinthio, doktor i socialt arbete, har fokuserat på rättskedjans utmaningar och möjligheter i hedersärenden från anmälan till åtal, och slutligen förhandling i domstol utifrån ett brottsofferperspektiv.

MFD vill tacka alla aktörer och yrkesverksamma inom rättsväsendet som har deltagit i denna studie och delat med sig av sina erfarenheter och sina tankar i intervjuer och andra kartläggningar. Era berättelser ger viktiga insikter.

Min förhoppning är att alla som arbetar med personer med funktionsnedsättning genom denna rapport höjer sin kunskap om hedersrelaterat våld och förtryck för att öka sina förutsättningar att kunna upptäcka, stödja och skydda utsatta personer.

Liljeholmen i september 2025

Malin Ekman Aldén
Generaldirektör

Innehåll

Sammanfattning	6
Resultat och slutsatser.....	7
Bristande kunskap och metodik.....	8
Komplexa och krävande ärenden.....	8
Brister i förståelse och bemötande i rättsprocessen	9
Förbättringsbehov och utvecklingsförslag	10
Bristande kunskap och metodik.....	10
Komplexa och krävande ärenden.....	10
Brister i förståelse och bemötande i rättsprocessen	11
Rekommendationer	12
Generell rekommendation	12
Rekommendationer som specifikt rör rättsväsendet	13
Inledning	15
Hedersrelaterat våld och förtryck återspeglas i lag.....	17
Motiv och kontext påverkar brottsrubriceringen	18
Metod och genomförande	19
Viktiga utgångspunkter	20
Funktionshindersperspektiv.....	20
Subjektivitet och problematisering	20
Resultat	22
Förekommande brottskategorier	23
Äktenskapstvång.....	23
Människohandel	24
Sexualbrott.....	25
Annat utnyttjande	25
Bortförande	26
Särskilda sårbarhetsfaktorer	27
Svårigheter att kommunicera.....	28
Emotionell och psykisk sårbarhet	29
Bristande förståelse och konsekvenstänkande.....	30
Begränsning av den fria viljan	30
En osynlig utsatthet.....	31
Okunskap, stigma och skam	31
Utanförskap.....	32

Rättskedjans arbete	33
Handläggning av hedersärenden	33
Handläggning av ärenden där funktionsnedsättning finns	34
Utbildning, stöd och utveckling	34
Förståelse och bemötande i rätten	37
Kompetensstöd och specialisering	38
Attityder, fördomar och stereotyper	39
Svårigheter i utredningarna	41
Slutsatser och behov	49
Sammanfattande analys	50
Bristande kunskap och metodik.....	51
Komplexa och krävande ärenden.....	53
Brister i förståelse och bemötande	54
Förbättringsbehov och utvecklingsförslag	55
Bristande kunskap och metodik.....	55
Komplexa och krävande ärenden.....	58
Brister i förståelse och bemötande i rättsprocessen	59
Rekommendationer	61
Se över yrkesutbildningarna	61
Höj kunskapen hos samtliga berörda yrkeskategorier	62
Sprid kunskap och samverka med specialister	62
Säkerställ bevakning och expertis inom myndigheterna	62
Förtydliga riktlinjerna vad gäller möjligheter och begränsningar	63
Öka likvärdigheten och rättssäkerheten i processerna	63
Undersök området ytterligare	63
Läs mer	64
Rapporter, vägledningar, metodstöd med mera	64
Artiklar	65
Riksdagstryck	65
Författningar.....	65
Övriga riksdagstryck.....	65
Bilaga 1 – Metod och genomförande.....	66
Intervjuer	66
Studier av rättsfall	67

Sammanfattning

Myndigheten för delaktighet (MFD) fick i juni 2023 i uppdrag av regeringen att genomföra en fördjupad kartläggning av hedersrelaterat våld och förtryck mot personer med funktionsnedsättning. I uppdraget ingick dels att identifiera målgruppens särskilda utsatthet, förutsättningar och behov, dels att inhämta yrkesverksammas erfarenheter av att möta målgruppen. Målet är att yrkesverksamma som arbetar med personer med funktionsnedsättning ska ha god kunskap om hedersrelaterat våld och förtryck för att därmed lättare kunna upptäcka, stödja och skydda utsatta personer.

Denna undersökning – som genomfördes som en del av regeringsuppdraget – syftar till att identifiera kunskaper, erfarenheter och arbetssätt samt kunskapsluckor och behov av förbättrade rutiner inom rättsväsendet i mötet med personer med funktionsnedsättning vilka riskerar att utsättas eller utsätts för hedersrelaterat våld och förtryck. Den ska också bidra med kunskap om hinder, utvecklingsbehov, förbättringsmöjligheter, framgångsfaktorer och goda exempel vad gäller arbetssätt för att förebygga och upptäcka samt erbjuda stöd och skydd.

De övergripande frågeställningarna har handlat om våldets och förtryckets uttryck, särskilda sårbarhetsfaktorer och behov inom målgruppen samt yrkesverksammas syn på utmaningar, brister, behov och samverkan. Intervjuer har skett med åklagare, advokater, poliser, personal vid Barnahus och övriga aktörer, till exempel stödverksamheter och lokala resursteam. Frågeställningarna innebär även en avgränsning och ett fokus på verksamheter utifrån ett brottsofferperspektiv.

Här nedan följer en sammanställning av de viktigaste slutsatserna och rekommendationerna. För en fördjupad redovisning, se kapitlet ”Slutsatser och behov”.

Resultat och slutsatser

Personer med olika typer av funktionsnedsättningar är mer utsatta än andra för fysiskt, psykiskt och sexuellt våld. Lever personer dessutom i en hederskontext ökar risken för våldsutsatthet ytterligare.

Den rättsliga regleringen kring hedersrelaterat våld och förtryck har skärpts, bland annat genom införandet av hedersmotiv som straffskärpningsgrund samt särskild lagstiftning mot barn- och tvångsäktenskap, och det är just ärenden gällande äktenskap som utgör de vanligaste exemplen i intervjuerna. Särskilt betonas svårigheten att dra en gräns mellan tvång och frivillighet i relation till personer med intellektuell funktionsnedsättning som inte alltid bedöms kapabla att förstå innebörden av ett äktenskap och därmed kunna ge samtycke.

Intervjupersonerna talar om slutna miljöer präglade av segregation och utanförskap på gruppnivå och om isolering och låg självkänsla på individnivå vilket kan skapa sårbarhet i enskilda relationer. De antyder även kunskapsbrist

och negativa attityder inom vissa familjer såväl kring funktionsnedsättning som gentemot samhällets instanser.

Sammanfattningsvis är de största utmaningarna:

- bristande kunskap och metodik inom verksamheterna och i domstolarna
- komplexa och krävande ärenden som fördelas slumpmässigt
- brister i förståelse och bemötande i rättsprocessen.

Bristande kunskap och metodik

Intervjupersonerna talar om en låg och ojämn kunskap och om attitydproblem vad gäller både hedersproblematik och funktionsnedsättning inom de olika verksamheterna och i domstolarna. Detta beror på bland annat på att frågorna inte tas upp tillräckligt i yrkesutbildningarna för poliser och jurister och att ärenden som berör såväl heder som funktionsnedsättning fördelas slumpmässigt inom både polis- och åklagarväsende, vilket ofta innebär att de som får ansvar för utredningen saknar relevant praktisk erfarenhet. Här uppstår ett glapp mellan myndigheternas övergripande intentioner och verkligheten på golvet.

Flera intervjupersoner framhåller att teoretisk utbildning förvisso är en viktig grund men menar samtidigt att kunskap och kompetens säkerställs genom konkreta erfarenhet och mängdträning, det vill säga genom att man får möta en viss typ av ärende eller problematik gång på gång för att lära sig genom praktisk handläggning och få en grundad förståelse för de olika aspekter som kan aktualiseras. Just hedersärenden, inklusive äktenskapstvång och könsstympning, beskrivs som särskilt svåra att utreda och bör enligt flera intervjupersoner hanteras av personer med specifik kompetens och erfarenhet.

Komplexa och krävande ärenden

Ärendena upplevs som särskilt besvärliga att arbeta med utifrån flera aspekter:

- Vad gäller *hederskontext* lyfts den kollektiva aspekten som skapar praktiska utmaningar, okunskap om den specifika utredningsmetodik som krävs, problem med hot och tystnadskultur samt svårigheten för brottsoffer att orka och våga stå emot hela sin familj för att därefter riskera ensamhet och rädsla för repressalier.
- Vad gäller *funktionsnedsättning* tar man särskilt upp kompetensbristen kring förhörsteknik och svårigheterna att få brottsoffrens berättelser att hålla i rätten. Förhörens kvalitet beskrivs som helt avgörande för ett ärendes utgång, och flera av de intervjuade tar upp att det skulle behövas mer utbildning och träning i själva metodiken samt bättre organisation kring förhör i stort.

Man beskriver även ett internt motstånd mot att lägga tid på dessa resurskrävande och komplicerade ärenden som ofta läggs ner i ett tidigt skede eftersom det är så svårt att leda brotten i bevis.

Intervjupersoner inom polis- och åklagarväsende beskriver att ärenden som gäller våld i nära relation och hedersrelaterat våld i synnerhet sägs ha låg status; de nedprioriteras ofta till förmån för annan kriminalitet som anses viktigare att fokusera på, exempelvis gängvåld, skjutningar och sprängningar.

I intervjuerna framträder även en spänning mellan två positioner inom både polis- och åklagarmyndighet. Många intervjupersoner menar att det krävs särskild sakkunskap för att hantera den komplexitet som ofta präglar hedersärenden och för att kunna bemöta personer med olika funktionsnedsättningar på ett lämpligt sätt. Samtidigt beskrivs att styrningen inom myndigheterna utgår från en tanke om att alla ska kunna hantera allt.

Brister i förståelse och bemötande i rättsprocessen

En av de största utmaningarna enligt flera intervjupersoner är att öka förståelsen för dels utsattheten i hederskontexter, dels den särskilda sårbarhet som en viss funktionsnedsättning kan innebära. Man talar om brottsoffer som både skyddslösa utifrån sin särskilda sårbarhet och rättslösa inom ramen för processen.

Intervjupersonerna berör bland annat behovet av förståelse för den emotionella och psykiska sårbarhet som skam och stigma kring funktionsnedsättningen kan skapa och hur detta kan påverka individers tänkande och agerande. Ibland sammanfaller dessutom flera nivåer av sårbarhet och utsatthet, vilket skapar en egen dynamik som rättssystemet behöver kunna hantera.

Vidare lyfter intervjupersonerna nödvändigheten av att känna till, och förhålla sig till, specifika aspekter kring kommunikation. Detta kopplas till att personer med funktionsnedsättning kan vara beroende av andra eller av särskilda hjälpmedel för att uttrycka sig och dessutom kan ha olika sätt att resonera och uttrycka sig, vilket innebär att berättelserna inte alltid lever upp till de strikta krav på tydlighet, detaljrikedom och konsekvens som ställs i en rättsprocess.

Den yttersta konsekvensen av detta är att personer med olika funktionsnedsättningar riskerar att inte bli förstådda, lyssnade på eller trodda i rätten och att systemets bristande anpassning således utmynnar i nedlagda utredningar och åtal samt orättvisa domar.

Förbättringsbehov och utvecklingsförslag

Bristande kunskap och metodik

Kunskapen behöver öka i alla led

Den gemensamma uppfattningen är att lägstanivån vad gäller kunskap om hedersrelaterat våld och förtryck samt funktionsnedsättning måste höjas hela vägen inom rättskedjan, inklusive i domstolarna. Vidare lyfts behovet av förändrade attityder kring våld i nära relation inom rättsväsendets samtliga delar. Därtill måste kompetensen kring förhörsmetodik bli bättre.

De allra flesta menar att specialiserad handläggning av hedersärenden är att föredra framför nuvarande ordning där ärendena kan fördelas på vilken utredare eller åklagare som helst, trots sin komplexitet. Ett alternativ som lyfts handlar om att sprida den modell med ett särskilt förstärkningsteam kring heder som används i polisregion Stockholm, så att hela landet får tillgång till motsvarande kompetens.

Sakkunniga behöver finnas med i högre grad

Det finns ett stort behov av expertis kring förutsättningar och behov hos personer med funktionsnedsättning, på samma sätt som man tar in sakkunskap i andra situationer där den behövs. Behovet av att öka kunskapen om dessa frågor har belysts i tidigare undersökningar, men något som återstår att ta ställning till är i vilken grad en intern kunskapshöjning inom myndigheterna kan vara tillräcklig och huruvida extern expertis bör tas in i ärenden där särskilda aspekter behöver belysas och förklaras.

Samband med annan brottslighet behöver tydliggöras

Flera intervjupersoner menar att det är viktigt att förstå kopplingar mellan dödligt våld, gängkriminalitet, exploatering, ekonomisk brottslighet och hederskontexter. Man betonar också vikten av att överväga brottet människohandel i ärenden som rör misstänkt äktenskapstvång eller barnäktenskapsbrott; brottet människohandel har ett högre straffvärde, vilket innebär en rätt att ta till kraftfullare utredningsåtgärder som exempelvis hemlig avlyssning.

Det är extra viktigt att använda annan bevisning än bara målsägandens vittnesmål när det handlar om personer som inte förstår sin egen utsatthet och därmed inte kan sätta ord på sina erfarenheter i tillräcklig utsträckning för att berättelsen ska hålla i rätten.

Komplexa och krävande ärenden

Specialiseringen behöver öka

Personer med olika typer av funktionsnedsättning beskrivs i rapporten som en överrepresenterad grupp inom rättsväsendet och funktionsnedsättning utgör en diskrimineringsgrund. Ändå har i dagsläget varken Polismyndigheten eller

Åklagarmyndigheten i sin roll att bevaka dessa frågor eller långsiktigt uppmärksamma gruppen och dess behov. En sådan befattning eller funktion vore högst motiverad inom bägge verksamheterna, menar intervjupersonerna.

Vissa anser att åtminstone alla ärenden som rör barnäktenskapsbrott, äktenskapstvång och könsstympning av flickor och kvinnor borde samlas på särskilda utredare och åklagare, eftersom dessa ärenden är särskilt svåra och kräver åtgärder som inte alla behärskar eftersom man inte möter problematiken till vardags. Intervjupersonerna menar även att det behövs särskilt expertstöd i varje ärende som gäller hedersrelaterat våld och förtryck om det inte tas över av specialiserade utredare samt att kompetensen kring att bedöma hot och risker, inte minst för bortförande, måste bli bättre.

Positiva exempel och arbetssätt behöver implementeras bredare

Ett positivt exempel som lyfts är det särskilda förstärkningsteam kring heder i polisområde Stockholm som sedan våren 2022 erbjuder kompetensstöd genom att teamet kontakter alla handläggare som tilldelats ärenden som markerats med en särskild taggning om misstänkt hedersbrott. I dagsläget saknas motsvarande verksamhet på andra platser i landet, och alla som fått frågan menar att förstärkningsteamets arbetssätt borde användas på flera håll. Samtidigt påpekas att det viktigt med kontinuerliga och uppföljande kontakter i tät dialog så att det inte reduceras till ett samråd vid ett enstaka tillfälle.

Teamet i sin nuvarande form arbetar huvudsakligen med stöd till utredare på distans; det sker ytterst få fysiska möten. Det gör att ett utökat team skulle kunna stötta fler regioner, alternativt att det borde tillskapas fler team i landet. Det bästa vore förmodligen en kombination där ett eller flera förstärkningsteam även får tillgång till andra instanser med expertis inom funktionshindersfrågor.

Brister i förståelse och bemötande i rättsprocessen

Ärenden som gäller våld i nära relation behöver prioriteras högre
Ärenden som gäller våld i nära relation uppfattas ha låg status jämfört med exempelvis narkotikabrott eller gängrelaterade skjutningar, vilket tas upp av både polis och åklagare. När de mest erfarna och kunniga anställda får ta över utredningar om tung organiserad brottslighet hamnar ny oerfaren personal på ärenden som kan vara minst lika komplicerade och krävande. Samtidigt påpekas att våld i nära relation och organiserad brottslighet kan hänga samman, så det borde inte finnas någon motsättning i hur de hanteras och vilken betydelse de ges.

Något som lyfts i flera intervjuer är att senior erfarenhet hos utredare bör värderas högre än i dag. Det behövs förutsättningar, uppmuntran och incitament för att de ska orka arbeta vidare med dessa tunga ärenden och för att inte de mest rutinerade individerna ska lämna strukturen.

Insatser behöver komma tidigare

Vikten av förebyggande och relationsskapande insatser gentemot medborgarna tas upp i flera intervjuer. Man menar att det behöver arbetas med normer och värderingar redan i förskolan och att även föräldrastöd är viktigt. I situationer där det finns misstanke om någon form av våld i nära relation men där parterna inte vill medverka kan det behövas information om stödvägar för både brottsoffer och förövare. I dag är det dock upp till enskilda poliser om detta ges eller inte. I alla ärenden där det är aktuellt med våldsutsatthet borde det vara rutin att tala om var man kan få stöd.

Samverkan behöver öka

Intervjupersonerna resonerar kring behovet av samverkan och lägre sekretesströsklar och de tar upp värdet av stöd i hedersärenden från aktörer utanför rättsväsendet med särskild expertis kring hedersrelaterat våld och förtryck. Nära och systematisk samverkan spelar stor roll i bedömning och planering av risk- och säkerhetsfaktorer i hedersärenden – inte minst i fall som gäller barn som riskerar att föras ut eller redan förts ut ur landet.

På motsvarande vis är samverkan av stor vikt i ärenden som gäller personer med intellektuell funktionsnedsättning. Även här kan det handla om att skapa en fördjupad bild av situationen, inte minst om personen i fråga inte kan förmedla sina upplevelser, omständigheter eller behov på ett sätt som räcker till utifrån rättsväsendets snäva kriterier.

Rekommendationer

Generell rekommendation

Många efterfrågar utvecklings- och förändringsinsatser som snarast berör övergripande samhälleliga strukturer och politiska inriktningsbeslut. Det handlar om sådant som att minska segregationen, förbättra integrationsinsatser, tillgängliggöra och sprida kunskap om samhällets hjälpinstanser till sårbara och utsatta målgrupper samt stärka självkänslan och kunskapen hos barn och unga med funktionsnedsättning.

Annat som tas upp har karaktären av generella uppmaningar, till exempel bättre samverkan mellan myndigheter, men detta är sådant som rättsväsendet inte ensamt råder över. Det är dock tydligt att samverkan är en fundamental framgångsfaktor i ärenden som gäller både heder och funktionsnedsättning var för sig, och än mer då dessa aspekter möts. Därför är en allmänt hållen rekommendation att stärka samverkan mellan rättsväsendets olika instanser och andra myndigheter och aktörer.

Rekommendationer som specifikt rör rättsväsendet

Se över yrkesutbildningarna

Det behövs en översyn i syfte att på sikt säkerställa att nya poliser och jurister möter sin yrkesvardag med likvärdig och adekvat förberedelse och kompetens i dessa frågor. Polis- och juristutbildningarna är i dag utspridda på olika lärosäten utan inbördes samordning. Huruvida ämnena hedersrelaterat våld och förtryck och funktionsnedsättning alls berörs inom dessa utbildningar är mycket oklart, och det framstår som godtyckligt utifrån vilken grund och på vilket sätt undervisningen i så fall utformas.

Höj kunskapen hos samtliga berörda yrkeskategorier

För dem som redan är aktiva i sina yrken som poliser, åklagare, advokater och domare, och även nämndemän i domstolarna, behöver grundläggande kunskaper om hedersrelaterat våld och förtryck och om funktionsnedsättning förmedlas och befästas i alla led. Här är det viktigt att fokus inte enbart ligger på juridiska teknikaliteter som förändringar i lagstiftningen, eftersom kunskapsbristen primärt tycks gälla förståelse för mänskliga och sociala aspekter. Respektive myndighet bör tillse att samtlig personal fortbildas i dessa frågor.

Sprid kunskap och samverka med specialister

När det gäller utredningar av hedersrelaterad brottslighet vore det önskvärt med en nationell spridning av det goda exempel på strukturerat arbetssätt som det särskilda förstärkningsteamet i polisregion Stockholm utvecklat och använder. Systematiskt expertstöd till de utredare som tilldelats hedersärenden skulle innebära både en omedelbar kvalitetshöjning av själva utredningarna och en långsiktig kunskapsspridning inom såväl Polismyndigheten som Åklagarmyndigheten.

Säkerställ bevakning och expertis inom myndigheterna

Rättsväsendet möter ett stort antal personer med någon form av funktionsnedsättning. Dock saknas en funktion inom Polismyndigheten som Åklagarmyndigheten som övergripande och strategiskt specifikt ansvarar för funktionshindersfrågor eller någon särskilt sakkunnig att vända sig till för vägledning i ärenden där detta är aktuellt. Det är av yttersta vikt att frågan ges proportionerlig prioritet och att adekvat bevakning och expertis vad gäller funktionshindersfrågor säkerställs inom respektive myndighet.

Förtydliga riktlinjerna vad gäller möjligheter och begränsningar

Nära och systematisk samverkan spelar stor roll både i hedersärenden och i ärenden där det föreligger en funktionsnedsättning. Utredningarnas komplexitet kräver att flera olika samhällsaktörer gemensamt skapar förståelse av situationen och behoven samt hittar rätt vägar för skydd och stöd. Föreställningar om sekretesshinder tycks ofta stå i vägen för samråd och samverkan, inte minst i vuxenärenden där det föreligger en intellektuell funktionsnedsättning. Ett

förtydligande från berörda myndigheter av vilka möjligheter och begränsningar som råder vore därför önskvärt.

Öka likvärdigheten och rättssäkerheten i processerna

Intervjuerna visar tydligt att personer med funktionsnedsättning i praktiken kan bli rättslösa när systemet inte förmår skapa likvärdiga förutsättningar för människor att förmedla sina berättelser på ett sätt som anses trovärdigt utifrån rättens parametrar. Därför behöver rättsväsendets procedurer analyseras och förbättras ur ett funktionshinderperspektiv, och berörda myndigheter måste samverka för att få till stånd rutiner som säkerställer att alla som möter rättsväsendet kan få sin röst hörd och förstådd, oavsett funktionsförmåga.

Undersök området ytterligare

Intervjuerna synliggör behovet av fördjupad kunskap om vissa underteman som framkommit. Ett sådant gäller barn och unga med funktionsnedsättning som lever i hederskontexter och riskerar att rekryteras in i kriminalitet.

Inledning

Denna rapport försöker identifiera kunskaper, erfarenheter och befintliga arbetssätt samt kunskapsluckor och behov av förbättrade rutiner inom rättsväsendet i mötet med personer med funktionsnedsättning som utsätts, eller riskerar att utsättas, för hedersrelaterat våld och förtryck. Syftet är att rapporten ska bidra med kunskap om hinder, utvecklingsbehov, förbättringsmöjligheter, framgångsfaktorer och goda exempel vad gäller arbetssätt för att förebygga och upptäcka samt erbjuda stöd och skydd.

Övergripande handlar frågeställningarna om våldets och förtryckets uttryck, särskilda sårbarheter och behov inom målgruppen samt de yrkesverksammas syn på utmaningar, brister, behov och samverkan.

Rapporten baseras på en kvalitativ studie genomförd från senhösten 2023 och under 2024 av konsulten Hanna Cinthio, filosofie doktor i socialt arbete, där hon kombinerat djupintervjuer med företrädare för olika delar av rättsväsendet med en genomgång av relevanta rättsfall. Denna rapport är en kortare version av den ursprungliga rapporten (dnr 2023/0425).

Rapporten undersöker hedersrelaterat våld och förtryck ur ett funktionshindersperspektiv, och begreppen funktionsnedsättning respektive hedersrelaterat våld och förtryck används enligt följande:

Funktionsnedsättning innebär alla funktionsnedsättningar med särskilt fokus på sådana som kan påverka personens förmåga att kommunicera och som ställer särskilda krav på omgivningens förmåga att se, lyssna och förstå vad personen förmedlar. Exempel på dessa är intellektuella, kognitiva och neuropsykiatriska funktionsnedsättningar. Det kan även vara språkstörning, autism eller förvärvad hjärnskada eller en fysisk funktionsnedsättning som orsakar svårigheter att kommunicera på grund av dövhet, hörselskada, synskada eller nedsatt motorik.

Hedersrelaterat våld och förtryck bygger på starkt patriarkala och heteronormativa värderingar som syftar till att upprätthålla familjens eller släktens heder och som anses vara avhängig flickors och kvinnors beteende och sexualitet. Hedersrelaterat våld och förtryck är kollektivt utövat eller sanktionerat. Det kan ta sig olika uttryck i allt från vardagliga begränsningar rörande klädsel, umgänge och fysiskt handlingsutrymme till hedersmord. Några utmärkande exempel på hedersrelaterat våld och förtryck är barnäktenskap, tvångsäktenskap och könsstympning av flickor och kvinnor.

Hedersrelaterat våld och förtryck återspeglas i lag

Hedersrelaterat våld och förtryck har blivit föremål för allt kraftfullare politiska markeringar som inte minst tagit sig juridiska uttryck:

- Könsstympning av flickor och kvinnor, som enligt regeringens definition räknas till det hedersrelaterade våldet och förtrycket, har varit kriminaliserat sedan 1982. (Lag [1982:316] med förbud mot könsstympning av kvinnor.)
- I juli 2014 infördes ny lag mot äktenskapstvång i Sverige som innebär att det är straffbart att tvinga någon att gifta sig eller att pressa någon till att gifta sig mot sin vilja genom olaga tvång eller utnyttjande av utsatt belägenhet. Begreppet ”utsatt belägenhet” kan till exempel handla om att den utsatta personen har en intellektuell funktionsnedsättning och att detta utnyttjas av gärningspersonerna. Lagen kriminaliserar även försök och förberedelse till äktenskapstvång, till exempel att någon luras att resa utomlands i syfte att få till stånd ett äktenskap genom tvång eller utnyttjande. (Brottsbalken 4 kap.)
- I januari 2019 skärptes lagen mot äktenskapstvång genom att erkännande av utländska barnäktenskap förbjöds. (Lag [1904:26 s.1] om vissa internationella rättsförhållanden rörande äktenskap och förmyndarskap, 1 kap.)
- År 2020 infördes en lagstiftning om barnäktenskap, vilken innebär att det numera är straffbart att förmå eller tillåta en person under 18 år att ingå äktenskap eller en äktenskapsliknande förbindelse. I det nya barnäktenskapsbrottet har kravet på användande av tvång eller utnyttjande av utsatt belägenhet tagits bort om den utsatta är under 18 år. (Brottsbalken 4 kap.).
- År 2020 skärptes lagen om tvångsäktenskap och brottet ”vileledande till äktenskapsresa” ytterligare. Lagen kompletterades med ett utreseförbud, vilket kopplades till barn- och tvångsäktenskap och vileledande till äktenskapsresa. Inget samtycke från vårdnadshavaren förutsätts och lagen kan tillämpas även om den unga personen inte motsätter sig resan. (Lag [1990:52] med särskilda bestämmelser om vård av unga, LVU).
- I brottsbalken finns sedan 2020 en straffskärpningsregel som innebär att ett hedersmotiv ska betraktas som en försvårande omständighet när straffvärdet för ett brott bedöms. (Lag [2020:349] om ändring i brottsbalken.)
- Ett nytt brott kallat hedersförtryck infördes 2022. Brottet liknar fridskränkingsbrottet och baseras på upprepade kränkningar av integritet och självkänsla. Dock krävs att motivet för gärningarna ska ha varit att ”bevara

eller återupprätta en persons eller familjs, släkts eller annan liknande grupps heder”. (Brottsbalken 4 kap.)

Motiv och kontext påverkar brottsrubriceringen

Hedersrelaterad brottslighet är så kallat brottsneutral på så vis att det är motivet som gör en viss gärning hedersrelaterad. Alla typer av brott kan alltså vara hedersrelaterade.

Dessutom kan det finnas hedersaspekter i bakgrunden kring en situation där själva brottsligheten inte är kopplad till ett hedersmotiv men där hedersnormer skapar en särskild risk eller utsatthet. Exempelvis kan en hederskontext kring ett sexualbrott innebära att brottsoffret inte vågar berätta för närstående eller göra en anmälan av rädsla för att själv få skulden. Om händelsen blir känd kan detta dessutom leda till att brottsoffret får utstå ytterligare negativa konsekvenser och bestraffningar i stället för att få stöd av sin omgivning.

Metod och genomförande

För uppdraget anlätades konsulten Hanna Cinthio, filosofie doktor i socialt arbete, som genomfört undersökningen i kontinuerlig dialog med Myndigheten för delaktighet (MFD).

Denna studie har ett fokus och en avgränsning på verksamhetsområden inom rättsväsendet utifrån ett brottsofferperspektiv. MFD har därmed valt att inte inkludera verksamheter som Kriminalvården som tillhör den slutliga delen av rättsväsendet.

Inom ramen för undersökningen har 14 djupintervjuer genomförts med åklagare, advokater och poliser samt personal från Barnahus och andra tvärprofessionella verksamheter. Kompletterande kunskapsinhämtning har skett via genomgång av relevanta rättsfall. Fem sådana rättsfall har identifierats och akterna lästs igenom. Tre av ärendena rör utsatthet hos individer med intellektuell funktionsnedsättning, i ett fall kombinerat med språkstörning. I de andra två ärendena förekommer hörselnedsättning av olika grad, i ett fall hos såväl flera målsägande som hos den tilltalade.

(Se bilaga 1 för en djupare redovisning av metod och genomförande.)

Viktiga utgångspunkter

Funktionshindersperspektiv

I rapporten undersöks rättsväsendet utifrån skärningspunkten mellan funktionsnedsättning och en viss typ av brottslighet. Här finns en skillnad jämfört med vissa andra samhällsinstanser som har funktionsnedsättning som utgångspunkt för sin verksamhet.

Ett av de problem som tas upp i intervjuerna är att de verksamheter som beskrivs till stor del saknar särskilda strukturer, rutiner eller ansvarsformuleringar vad gäller funktionshindersfrågor ur ett människorättsperspektiv. Därmed blir ofta den juridiska aspekten i form av den hedersrelaterade brottsligheten en självklar inramning för det som skildras i intervjuerna.

I vissa delar redogörs därmed relativt detaljerat för arbetssätt och erfarenheter inom rättsväsendet med fokus på hedersärenden medan funktionshindersperspektivet snarast blir ett filter som läggs på dessa resonemang när så är möjligt. Det beror på att intervjupersonerna skildrar sin verklighet och verksamhet på detta vis.

Subjektivitet och problematisering

Som i alla undersökningar baserade på kvalitativa intervjuer förs subjektiva perspektiv fram, även om de som uttalar sig gör det i sin yrkesroll. Synen på hur sådana utsagor bör återges och värderas varierar. I denna rapport framställs intervjupersonernas beskrivningar relativt okommenterade i resultatdelen, även

om saker ibland uttrycks på ett sätt som väcker frågetecken eller skulle kunna problematiseras.

När någon exempelvis beskriver föräldrar som haft för höga förväntningar på sitt barn sett till barnets funktionsnedsättning måste man fråga sig om detta stämmer eller om intervjupersonen har en snäv syn på vad som är möjligt för personer med en viss funktionsnedsättning. Detta är omöjligt att värdera utan att känna till mer om situationen. Ett annat exempel kan vara när en intervjuperson uttrycker sig generaliserande om olika företeelser, grupper eller yrkeskategorier på sätt som kan ifrågasättas.

Samtidigt riskerar bilden som ges att bli förvanskad och spänningar i materialet att försvinna om vissa teman eller citat plockas bort. Det är därför viktigt att ha med sig i läsningen att intervjupersonerna beskriver sina erfarenheter som individer. Det behöver inte motsvara objektiva sanningar; de ståndpunkter som återges är intervjupersonernas egna.

Resultat

Totalt 14 intervjupersoner verksamma inom olika delar av rättsväsendet har berättat om sina erfarenheter av att möta personer som dels har en funktionsnedsättning, dels omges av hedersnormer. En gemensam förståelse är att det rör sig om två områden där det saknas tillräcklig kunskap, beredskap och systematik var för sig och ännu mer när de sammanfaller. Ett sammanfattande och belysande citat är: ”Du vidrör smärtpunkten för vårt arbete.”

Nedan följer ett antal teman som redogör för innehållet i intervjuerna:

- Förekommande brottskategorier.
- Särskilda sårbarhetsfaktorer.
- Rättskedjans arbete.

I redovisningen har även kompletterande aspekter från genomgångna domar tagits med.

Förekommande brottskategorier

De ärenden där intervjupersonerna beskriver att de mött personer med olika typer av funktionsnedsättning där personerna också lever i en hederskontext omfattar inte i första hand typiska brott, till exempel hedersförtryck eller könsstympning av flickor och kvinnor. En polis menar att heder kan dyka även upp i små ärenden, inte bara i dem som handlar om våld: ”Det kan vara utpressningsärenden eller vad som helst.”

I korthet nämns olika våldsbrott, olaga hot, utpressning samt ärenden som gäller lag (1990:52) med särskilda bestämmelser om vård av unga (LVU) och vårdnad, men framför allt nämns olika former av utnyttjande och utsatthet kopplat till vänskaps- och kärleksrelationer, äktenskap och sexualitet. Nedan följer en genomgång av de ärendetyper som särskilt lyfts fram i intervjuerna, där specifika omständigheter framkommit med koppling till funktionsnedsättning.

Äktenskapstvång

Det vanligaste exemplet som tas upp är misstänkt eller konstaterad brottslighet kopplad till giftermål eller äktenskapsliknande förbindelser. Det talas om renodlade tvångsäktenskap men också om dilemmat att personer med intellektuell funktionsnedsättning inte med säkerhet förstår innebörden av ett äktenskap och därmed accepterar en förbindelse de egentligen inte borde kunna samtycka till. Det anses svårt att påvisa tvång i dessa ärenden.

Hederskontexten i sig innebär en mycket stark betoning på äktenskap som en självklarhet och det enda tänkbara sättet att leva. Dessutom utgör äktenskap den enda legitimerande ramen för kärleksrelationer och sex. Därför framställs inget annat alternativ än att gifta sig som tänkbart.

Studier visar att äktenskap kan användas som ett slags omsorgsstrategi för att sörja för behoven hos en person med en funktionsnedsättning som inte förväntas klara sig på egen hand eller inte tillåts ha ett autonomt liv utanför familjen.¹ Några intervjupersoner tar upp att äktenskap kan vara ett sätt att minska den skam och det stigma som i vissa sammanhang omgärdar funktionsnedsättningen; så länge personen gör som alla andra och utåt sett lever upp till de föreskrivna idealen kring familjebildning blir skammen inte lika påtaglig. Det tycks också förekomma att familjer tror att giftermål och barnafödande ska bota den person som har en funktionsnedsättning.

I ett par av intervjuerna nämns ärenden där unga män med olika typer av funktionsnedsättning gifts bort mot sin vilja. I ett fall berättar en polis om hur en familj som först gjort ett misslyckat försök att gifta bort en hörselskadad dotter därefter låtit henne flytta ihop med sin bror som har en intellektuell funktionsnedsättning. Polisen konstaterar: ”Kanske är det så man löst både hans omsorgsbehov och önskan om att kontrollera henne.”

Människohandel

Flera intervjupersoner nämner beröringspunkter mellan tvångsäktenskap i hederskontexter och människohandel, människosmuggling och exploatering. De beskriver släkter med stor rörlighet mellan länder och menar att dessa släkter vet precis hur man ska gå till väga och kan systemet.

När det gäller äktenskapen nämns risken för olika typer av utnyttjande, inte minst sexuellt. I vissa fall är syftet att någon ska komma till Sverige och ”bli hushållerska”, som en av de intervjuade uttrycker det. Hen menar att det utgör en typ av slaveri att inte få bestämma vem man ska gifta sig med och lagstiftaren har sett detta ”men åklagarna gör oftast inte det”.

Intervjupersonerna tar också upp ekonomiska transaktioner i samband med giftermål och menar att släktingar runtom tjänar på förbindelsen. De ger exempel på situationer där flera män i samma familj gifter sig med flera döttrar från en annan familj. En polis menar att det handlar om ett slags tjänster och gentjänster.

I intervjuerna lyfts flera ärenden om äktenskapstvång där en av parterna har haft en intellektuell funktionsnedsättning och där den som intervjuas har svårt att se att relationen kan bygga på annat än ekonomiska incitament eftersom parterna är så ojämlika och inkompatibla utifrån kognitiv förmåga. Flera poliser och åklagare är överens om att man alltid bör överväga att pröva människohandel vid äktenskapstvång, barnäktenskap och vilseledande till äktenskapsresa, eftersom

¹ Se Ouis & Löfgren-Mårtenson (2021), samt Ingvarsdotter (2021).

människohandel ger fler verktyg i form av tillåtna utredningsåtgärder på grund av sitt högre straffvärde.

Sexualbrott

Olika typer av sexualbrott, både fysiska och digitala, framhålls som särskilt vanligt förekommande när det gäller personer med intellektuell respektive neuropsykiatrisk funktionsnedsättning. Detta är två oerhört utsatta grupper när det gäller sådana övergrepp påpekar flera intervjupersoner, och sannolikt är mörkertalet mycket högt. Utsattheten kopplas till en stark beroendeställning gentemot närstående samt kognitiva svårigheter och bristande gränssättning i sociala sammanhang. Intervjupersonerna bedömer att det är vanligare med utsatthet för olika former av våld, inklusive sexuellt våld, bland personer som är starkt beroende av en omgivning där det kan finnas förövare.

En intervjuperson säger: ”Får man inte träna på riktiga relationer tenderar man att hitta dem ändå”. Hen syftar här på de ungdomar som begränsas från att ha en kärleksrelation på grund av familjens hedersnormer. Dessutom ges flera exempel i intervjuerna på situationer där flickor och unga kvinnor med olika typer av funktionsnedsättningar i hederskontexter manipulerats och utnyttjats digitalt av förövare som lockar med löften om romantik och giftermål och som ber om avklädda bilder som sedan kan spridas och användas för hot och utpressning. Är hedersnormerna starka i familjen kan ett sexuellt utnyttjande innebära en ökad risk för annan våldsutsatthet för den redan utsatta flickan/unga kvinnan, eftersom familjen och omgivningen inte sällan lägger skulden på brottsoffret efteråt.

En åklagare påpekar att funktionsnedsättning i sig kan innebära en utsatt situation och därmed göra att ett brott klassas annorlunda än om brottsoffret inte har en funktionsnedsättning; exempelvis kan det betyda att ett rekvisit för att ett brott ska bedömas som våldtäkt eller tvång redan kan vara uppfyllt. Därmed kan dessa brott rent statistiskt bli vanligare bland personer med funktionsnedsättning. Ett annat perspektiv på sexualbrottsfrågan ges kring barn- och tvångsäktenskap, där ett par av intervjupersonerna menar att de sexuella handlingar som äger rum efter sådana vigslar är att betrakta som våldtäkter eftersom samtycke saknas.

Annat utnyttjande

Flera intervjuer lyfter att det vid kärleksrelationer är relativt vanligt med ekonomiskt och materiellt utnyttjande av personer med funktionsnedsättning. Ett exempel är att flickor med intellektuell funktionsnedsättning har kontakt med pojkar och män på internet och är övertygade om att de är förälskade och vill gifta sig ”efter två dagar på Snapchat”.

Dessa flickor är ofta lätta att manipulera – dels för att de blir glada och känner sig bekräftade, dels för att idén om äktenskap passar in i hederskontextens sociala narrativ om att man ska träffa någon och gifta sig. Flickorna kan förmås att skänka bort pengar och tillhörigheter, ta lån eller på andra sätt exploateras i

sådana relationer. I ett rättsfall har en 14-årig flicka med en intellektuell funktionsnedsättning pressats att sälja sex till äldre män av ungdomar som låtsats vara hennes vänner.

Flera intervjupersoner tar upp att särskilt pojkar med olika typer av intellektuella och kognitiva funktionsnedsättningar kan utgöra brottsverktyg för andra, exempelvis genom att de används som narkotikakurirer av kriminella med gängkopplingar efter att ha hotats eller lockats med påstådd vänskap. En åklagare beskriver utsattheten bland unga pojkar med intellektuell funktionsnedsättning som värvas in i kriminalitet så här: ”Ibland handlar det om att de saknar konsekvenstänkande, och inte sällan får de göra skitjobben.”

Överlag nämner flera att det råder okunskap om kopplingarna mellan det dödliga våldet, gängkriminaliteten, människohandel och hedersrelaterad brottslighet. Det finns en oförmåga att se hedersnormer i olika kriminella sammanhang menar en åklagare, som betonar vikten av att flytta fokus till pengarna, nätverken och strukturen för att visa att det är samma systematik bakom dessa brottstyper.

”Heder är inte bara synligt våld och hot”, säger en åklagare. ”Du kan hitta dolda våldsbrott, människohandel och annat om du gräver djupare i ekonomisk brottslighet. Det kan vara bidragsbrott och andra förmögenhetsbrott där det kan finnas personlig assistans och annat, men man är inte lika van vid att se den sortens utsatthet.”

Ett par intervjuer tar upp att det kan finnas profitincitament för anhöriga att hålla kvar en person med funktionsnedsättning i beroendeställning. Det kan till exempel röra sig om familjemedlemmar och släktingar som avlönas som assistenter, vilket kan leda till att individens självständiga utveckling motarbetas och dess rättigheter försummas av ekonomiska skäl.

Bortförande

Flera intervjupersoner menar att bortförande av barn till andra länder utgör den allra svåraste ärendekategorin. Här behöver samtliga berörda aktörer – såväl skola och socialtjänst som rättsvårdande instanser – agera snabbt och resolut för att exempelvis få till stånd ett utreseförbud. Skulle bortförandet redan vara ett faktum står myndigheterna inför en enorm utmaning i att försöka få hem barnet igen.

Det är alltså viktigt att ta till alla medel för att behålla personer i landet; både poliser och åklagare betonar att det är oerhört svårt att få grepp om ett ärende om barnet väl har försvunnit ur landet. ”Ingen vill göra fel, alla skyller på varandra och ingen vill ta ansvar”, säger en polis som varit med om att barn förts ut ur landet för att myndigheter inte gjort sitt jobb ordentligt.

Det går dessutom ofta fort och varje steg i kedjan påverkar nästa, så val av metoder och utredningsåtgärder kan få enorma konsekvenser för den utsatta och för möjligheterna i ärendet. Alla inblandade verksamheter måste fatta rätt beslut

hela vägen och få till en tät samverkan mellan exempelvis socialtjänst, polis, åklagare och Utrikesdepartementet. En intervjuad polis tycker att väldigt stort ansvar läggs på den sistnämnda instansen men säger samtidigt att åtgärderna i grunden beror på den utredning som gjorts.

Flera intervjuer framhåller att det är avgörande att man tänker och arbetar strukturerat med risk- och skyddsbedömningar, oavsett om någon särskild metod följs eller inte. En polis talar också om vikten av att använda fantasin för att föreställa sig möjliga risker och scenarier. Hen menar att det inte finns i mångaas värld att en person verkligen kan föras ut ur landet men menar samtidigt att det är nödvändigt att inse att sådant kan ske.

Några av de intervjuade tar upp att det har pågått en omfattande desinformationskampanj kring LVU, vilket gjort att många familjer är rädda för socialtjänsten. En polis påpekar att berörda verksamheter i högre utsträckning borde använda sig av möjligheten att ansöka om utreseförbud; ingen involverad bör åka utomlands under pågående utredning. Vad gäller det nya utreseförbudet lyfter hen dock att rekvisitet ”påtaglig risk” är för högt satt.

Några intervjupersoner menar att ungdomar med intellektuell funktionsnedsättning löper särskilt stor risk att föras utomlands. Detta uppfattas delvis som att det är kopplat till ungdomarnas låga riskmedvetenhet – de är ofta lättlurade, förstår inte vad som väntar och kan inte söka stöd. Intervjupersonerna nämner även att funktionsnedsättningen i sig kan uppfattas som en belastning som familjen försöker hantera med hjälp av äktenskap eller via andra metoder utanför Sverige.

Särskilda sårbarhetsfaktorer

Personer med funktionsnedsättning löper nästan dubbelt så hög risk som andra att utsättas för psykiskt, fysiskt eller sexuellt våld. De står också ofta i stark beroendeställning till sin omgivning där den eller de som utövar våldet kan finnas. Inte sällan kan nära anhöriga fungera som personliga assistenter eller gode män.

En funktionsnedsättning som begränsar möjligheten att röra sig fritt och kommunicera utan stöd av anhöriga eller assistenter kan innebära inneslutning och isolering, och även om samhället erbjuder stöd kan den närmaste omgivningen utgöra länken mellan personen med funktionsnedsättning och själva stödet. Vill familjen av någon anledning begränsa individens självständighet kan den därför omöjliggöra rörelsefrihet och kommunikation. Funktionsnedsättningen kan också användas mot den som utsätts, om anhöriga framställer det som nödvändigt att begränsa personen för att skydda den.

Anhöriga kan därtill hindra personen från att åtnjuta sådant den har rätt till, som exempelvis stödsatser enligt lag (1993:387) om stöd och service till vissa funktionshindrade (LSS) eller olika aktiviteter som erbjuds.

Lever personen dessutom i en hederskontext ökar utsattheten ytterligare, eftersom hederskontextens normer och begränsningar motverkar självförverkligande, självständighet och frigörelse genom att hindra utveckling, relationer och erfarenheter som hade kunnat innebära vidgade referensramar och kontaktytor utanför den egna familjen eller gruppen. ”Vi ska ta hänsyn till särskilt utsatt belägenhet hos brottsoffer. Här är dessa rekvisit uppfyllda gång på gång”, säger en intervjuperson inom Polismyndigheten: ”Det är våldet i sig, att vara barn i sig, hedersaspekten i sig och så funktionsnedsättningen i sig. Så många faktorer som skapar utsatthet, men också mörkertal och svårigheter.”

Nedan följer en genomgång av de särskilda sårbarhetsfaktorer som lyfts i intervjuerna. Vissa är främst kopplade till funktionsnedsättning medan andra snarare är kopplade till strukturella omständigheter.

Svårigheter att kommunicera

Det innebär en särskild utsatthet att vara beroende av att andra runtomkring tolkar eller hjälper en och att ha ett ständigt filter gentemot omgivningen. De som av olika skäl har svårt att uttrycka sig är beroende av att någon annan fångar upp deras utsatthet och hjälper rättsväsendet att förstå dem och deras behov. Ofta utgör anhöriga denna länk, men om hedersproblematik finns i själva familjestrukturen ligger det i sakens natur att utsattheten inte framkommer. En annan aspekt är de stödpersoner som kan finnas kring brottsoffret i form av personal eller släktingar. Ibland behöver dessa personer dessutom höras som vittnen och ska då inte vara med på andra förhör med den utsatta. Ibland vet man inte heller om de är förövare.

Både intervjuer och rättsfall belyser hur personer med hörselnedsättning vuxit upp utan tillgång till hörselrehabilitering, utan att få lära sig teckenspråk och utan att ha fått gå i skola. Samtidigt har omgivningen tryckt ner målgruppen. Detta har fått stora negativa konsekvenser för dem i deras utveckling, och när de väl fått hjälp har de ibland uppfattats som sena i utvecklingen även om ingen intellektuell funktionsnedsättning funnits.

I ett fall beskrivs hur ett barns blindhet gjort det möjligt för en förälder att manipulera ett vårdnads mål där en stark hedersrelaterad problematik förelåg, bland annat genom att ta iscensätta bilder och filmer utan barnets kännedom. Dessa har sedan använts i syfte att bevisa ett frivilligt umgänge som i själva verket inte skett.

Att möta personer med annat modersmål än svenska tas upp som en faktor i sig. Flera intervjupersoner pekar på svårigheten att i vissa förhörssituationer förstå om det rör sig om en intellektuell eller kognitiv funktionsnedsättning, språkförbistring eller analfabetism. Man menar att det är svårt att plocka upp en eventuell sårbarhet när samtalet sker på ett annat språk via tolk.

Ibland finns språkliga glapp mellan tolken och den tolkbehövande som gör kommunikationen osmidig, skapar risk för missförstånd och gör att nyanser försvinner. Saker kan även gå förlorade på vägen när tolken blir ett filter, exempelvis genom att tolken oombedd korrigerar formuleringar så att det inte framgår hur den tolkbehövande personen själv egentligen uttrycker sig. Då kan en kognitiv nedsättning missas. Förhör över telefon kan göra det ännu vanskeligare.

Ytterligare en utmaning uppstår när personer tillhör en liten språkgrupp, eftersom det då kan vara svårt att hitta någon tolk över huvud taget eller åtminstone en tolk som inte känner till någon av de inblandade. I en intervju beskrivs att förhören i ett sexualbrottsärende av denna anledning fick hållas på svenska och därmed blev så torftiga att berättelsen underkändes i domstol.

Allra tydligast pekas dock på problemet vad gäller oförmågan att berätta på ett sätt som fungerar utifrån rättsväsendets utformning och krav. Som processen är uppbyggd ska man kunna beskriva skeenden på både känslomässig och praktisk nivå, särskilt i avsaknad av annan bevisning. Vissa personer saknar dock förmåga att uttrycka sig på det vis som krävs. Det kan bli svårt att förstå vad som skett och oklart vilket brott som ska utredas, och det går inte att komma vidare. (Detta fördjupas närmare i avsnittet om svårigheter i utredningarna.)

Emotionell och psykisk sårbarhet

En faktor som tas upp är emotionell sårbarhet. Några intervjupersoner har mött brottsoffer som vuxit upp i socialt utanförskap på grund av sin funktionsnedsättning och som fått höra sådant som att ingen vill ha en, att man utgör ett problem och en belastning och aldrig kommer att bli som andra. ”Det var hennes fel allting, vad som än hände var allt hennes fel”, säger en polis som berättar om ett ärende med en mycket utsatt flicka. Flera nämner också att de stött på föreställningen om att problemen kommer att lösas (underförstått att funktionsnedsättningen kan ”botas”) bara personen blir gift och får barn.

I intervjuerna ges exempel på unga personer, särskilt med intellektuell funktionsnedsättning, som kommit i kontakt med rättsväsendet efter att ha utnyttjats av andra utan att de har förstått att något är fel eller ojämnt. Det har varit sammanhang som av ungdomarna uppfattats som såväl vänskapsrelationer som kärleksrelationer och där de farit illa genom ekonomisk, materiell eller sexuell exploatering. ”Man har antagligen blivit annorlunda behandlad i hela sitt liv”, säger en intervjuperson som beskriver sina möten med unga som har en funktionsnedsättning.

Att gå genom tillvaron med en självbild baserad på föreställningar om att man är mindre värd kan innebära en svag punkt när någon väl visar intresse och verkar tycka om en. I och med att det är viktigt att få uppleva kärlek och samhörighet och få känna sig ”normal” är risken stor att individen går med på saker som inte känns bra eller fogar sig efter andras vilja för att få bekräftelse och acceptans.

Bristande förståelse och konsekvenstänkande

Både intellektuell och neuropsykiatrisk funktionsnedsättning kan påverka konsekvenstänkandet och förmågan att dechiffrera subtila koder och förväntningar; man förstår helt enkelt inte när man gör fel eller varför man blir bestraffad och det är svårt att navigera i en hederskontext med outtalade regler. Detta kan exempelvis yttra sig i att personen bryter mot regler, inte klarar av att foga sig, och därmed blir mer utsatt. Oförmåga att anpassa sig efter omgivningens förväntningar eller bedöma följderna av sitt agerande kan göra att en del ungdomar hamnar i situationer där de råkar ut för bestraffningar.

En polis menar att familjen ofta lägger ansvaret på den som utsätts, till exempel ”Hon flirtade med honom.” Hen menar att vissa familjer inte har någon förståelse alls för vad funktionsnedsättningen innebär och det alltid är den utsatta som får skulden.

Om man fortfarande bor hemma är det dessutom svårt att själv anmäla brott som begåtts av anhöriga. Handlar det om intellektuell funktionsnedsättning kan det vara en utmaning att inte prata om anmälan när någon annan hör eller att förstå att ens familj kommer att inse att man tagit en otillåten kontakt om man säger ”Polisen har sagt till mig att ni inte får ...”.

Begränsning av den fria viljan

En bristande förmåga att se framåt och förstå följderna av olika handlingar påverkar möjligheten att fatta fria och informerade beslut. Flera av intervjuerna talar om personer som utifrån hedersnormer begränsats och isolerats under uppväxten. De har inte fått utvecklas som andra jämnåriga, de framstår som naiva och lätta att manipulera och de saknar kunskap om sina grundläggande fri- och rättigheter. Har personen dessutom en intellektuell funktionsnedsättning blir utsattheten än mer tydlig.

Inte minst tas detta upp när det gäller äktenskap. Intervjupersonerna beskriver personer som inte förstår vad ett giftermål och dess konsekvenser innebär. De tänker att de vill gifta sig för att ”bli som alla andra”, men de inser inte att de inte kommer att få påverka sin egen framtid, fatta beslut om sin kropp och sin sexualitet eller hantera sitt föräldraskap utan stöd. De kanske tycker att de vill, säger intervjupersonerna, men i själva verket saknar de förmåga att fatta ett så genomgripande beslut på rimliga grunder.

I intervjuerna nämns även att det kan vara lättare att gifta bort någon med en funktionsnedsättning i en arrangerad förbindelse eftersom personen i fråga inte är lika attraktiv på äktenskapsmarknaden och har svårare att säga nej. Man kan bli än mer av en handelsvara, säger en intervjuperson.

Det är också många gånger svårbedömt hur funktionsnedsättningen spelar in i ett enskilt ärende: Är det på grund av funktionsnedsättningen som föräldrarna vill gifta bort barnet? Är det funktionsnedsättningen som gör att barnet självt vill?

Flera intervjuade poliser säger att det ofta är svårt att påvisa tvång i dessa ärenden och att de som utsätts sällan vill medverka i utredningen. En polis gör reflektionen att det är ganska vanligt att föräldrarna säger: ”Det där har hon hittat på själv, hon ville förlova sig och då fick hon det.” Detta framstår som motsägelsefullt sett till den annars mycket hårt styrande uppfostringsnorm som flickorna lever under. Det är osannolikt, menar intervjupersonen, att barnet självt skulle komma med ett sådant initiativ helt plötsligt och att föräldrarna då accepterar det.

En osynlig utsatthet

Samtliga intervjuer tar upp att mörkertalet sannolikt är mycket stort och att personer med funktionsnedsättning som lever i hederskontexter statistiskt sett både är mer utsatta och mer osynliga än andra. De parallella lagren av inlåsning leder till att det blir så få polisärenden och här lyfts flera aspekter.

Det är en svår målgrupp att nå menar någon – inte bara för att personerna är mer isolerade utan också på grund av hur samhället generellt förhåller sig till personer med funktionsnedsättning, inte minst utifrån föreställningar om deras sexualitet. Adderas hedersnormer till detta aktualiseras ytterligare psykologiska aspekter kring skam och tystnad. Flera intervjupersoner tror att det är vanligare med våld och sexuell utsatthet bland personer med funktionsnedsättning som lever i en hederskontext. Man påtalar målgruppens omfattande beroende av den omgivning där förövarna kan finnas och svårigheten att själv uppmärksamma omgivningen på att man utsatts för något och behöver hjälp.

En polis menar att problemen inte kommer fram om inte skolan eller annan personal larmar. Dessutom är inte alla funktionsnedsättningar direkt synliga eller märkbara, vilket kan göra att omgivningen inte förstår de särskilda behov som föreligger.

Okunskap, stigma och skam

Vissa intervjupersoner beskriver att föräldrar och andra närstående till barn och unga med funktionsnedsättning kan sakna kunskap och förståelse för vad nedsättningen innebär och vad personen behöver. I ett exempel berättas om en ung pojke med intellektuell funktionsnedsättning som gått i anpassad grundskola men vars föräldrar förväntar sig att han ska ”ta körkort, skaffa sig ett vanligt jobb och gifta sig”, trots att andra vuxna runt pojken bedömer att det är helt realistiskt. Någon annan beskriver hur föräldrar motsätter sig stöd och insatser utan att inse hur barnet drabbas av detta. En polis säger: ”De kommer inte till oss” och syftar här på samhällets olika instanser. ”Man sköter sig själv inom familjen.”

Det påpekas i intervjuerna att det hör till hederskulturen, alternativt är vanligare i vissa länder, att funktionsnedsättningar är socialt stigmatiserande. Det leder i sin tur till att föräldrar kan känna skam över deras barn har en nedsättning.

Konsekvensen blir att barnets behov förnekas eller döljs och tystas ner: ”Man döljer och trycker undan sina funktionsnedsättningar, man tar inte till hjälp och vård”, säger en av de intervjuade och menar att vissa familjer inte vill att deras barn ska utredas eller diagnostiseras av det skälet.

I ett ärende beskrivs att den fysiska funktionsnedsättningen hos ett barn uppfattades som en skam inom familjen, vilket innebar ett hot från pappan att han skulle föra en flicka tillbaka till sitt hemland och gömma undan henne där. I andra exempel beskrivs hur familjens tystnad kring barnet och dess behov kan innebära att personer med funktionsnedsättning inte får den hjälp och vård de har rätt till. Någon menar att föräldrarna använder andra lösningar än att söka hjälp via myndigheter.

En hanteringsstrategi som återkommer i flera intervjuer är bortgifte. Sådana äktenskap kan bli konfliktfyllda och inte sällan våldsamma, inte minst om funktionsnedsättningen har dolts eller förminskats inför partnern på grund av familjens skam och sociala normer. Det kan gälla situationer där personen med en funktionsnedsättning utsätts för våld av en partner såväl som det omvända – att personen med funktionsnedsättning själv är våldsam och utagerande.

Utanförskap

Vad gäller segregation och socioekonomiskt eftersatta miljöer reflekterar en intervjuad polis över att så många människor i området där hen arbetar har någon form av funktionsnedsättning, men samtidigt konstaterar hen: ”Vi ser väldigt sällan folk som sitter i rullstol eller är rörelsehindrade på olika sätt. Eller man ser ju att de finns – i tunnelbanan och ute på stan. Men de kommer inte till oss.”

En bild som förmedlas i intervjuerna är att samhällets stöd troligen inte är känt för alla i målgruppen – dels för att myndigheterna kan vara dåliga på att nå ut med information om vad som finns, dels för att många familjer lever isolerat i ett socialt och språkligt utanförskap. En annan faktor som lyfts är att den omfattande desinformationskampanj som riktat in sig på svensk socialtjänst och LVU har förstärkt misstroendet och myndighetsrädslan i många grupper och att detta kan bidra till att familjer håller sig på ännu större avstånd från samhällets olika instanser.

I några ärenden som diskuteras i intervjuerna framkommer en bild av att isolering från samhället varit en medveten del av kontrollen och förtrycket i vissa familjer. Bland annat beskrivs ett fall där en man gjort sig till representant för andra personer som alla haft samma typ av funktionsnedsättning och filtrerat allt som nått dem. Därmed har de levt i begränsande vanföreställningar om hur Sverige fungerar, vilka rättigheter de har och vilket stöd som går att få. En av de

intervjuade ställer en retorisk fråga om utanförskapet: ”Vad händer hos en människa om man i hela sitt liv blir så pass isolerad?”

Rättskedjans arbete

Strukturella utmaningar och hinder inom ramen för rättsväsendets arbete handlar enligt intervjupersonerna både om praktisk organisering och om kunskap och attityder. Arbetet med hedersärenden har visserligen förbättrats generellt och det finns specialistkompetens inom både Polismyndigheten och Åklagarmyndigheten, men personalen måste samtidigt ha tillräcklig kunskap för att kunna fånga upp att det är fråga om hedersrelaterat våld och förtryck. När det gäller funktionsnedsättningar finns endast kortfattade skrivna metodstöd och rättsliga vägledningar att tillgå.

Handläggning av hedersärenden

Ärendefördelningen inom polisen beskrivs som slumpartad. Hedersärenden sköts inte av särskilt sakkunniga trots att sådana finns utan de sprids på utredare med varierande, eller ingen, kunskap och erfarenhet om området. Detta leder till stor osäkerhet hos många medarbetare eftersom ärendena betraktas som svåra och olustiga att hantera.

Ett nationellt kompetensnätverk inom Polismyndigheten

Sedan 2017 finns ett nationellt nätverk av poliser med särskild kunskap om hedersrelaterat våld och förtryck. Dessa ska kunna fungera stödjande och rådgivande till kollegor och varje polisområde i landet ska ha minst två representanter i nätverket. Nätverket samordnas nationellt via Polisens nationella operativa avdelning (NOA) i Stockholm.

Varje år hålls två träffar som syftar till kunskapshöjning och nätverkande, och träffarna föregås av en digital grundutbildning för nya deltagare eller personer som vill fräscha upp av sina kunskaper. Runt 100 personer brukar delta i den digitala utbildningen och omkring 65 personer på de fysiska nätverksträffarna som alltid utgår från ett tema. Vid träffarna kan deltagarna även lyfta enskilda ärenden.

Deltagandet i nätverket ska skötas inom ramen för ordinarie tjänst men de flesta kan lägga rimlig tid på uppdraget. I mån av utrymme ska deltagarna också sprida kunskap till kollegor i det egna polisområdet, till exempel vid arbetsplatsträffar.

Kompetensnätverket lyfts fram som något positivt men det påpekas att det krävs ett aktivt ledarskap från cheferna. Dessutom varierar kunskapsnivån och erfarenheten i nätverket; vissa kan väldigt mycket på djupet medan andra mest har ytliga och spretiga kunskaper som de fått via nätverksträffarna, menar någon. En polis menar att de flesta i nätverket jobbar som brottsutredare, men andra lyfter att det finns personer i nätverket som inte kan utreda över huvud taget och som därmed inte är till särskilt stor hjälp i konkreta ärenden. ”Man kan gå en massa

utbildningar”, säger en polis, ”men utan praktisk erfarenhet lär man sig inte hantverket.”

Något som också tas upp är att det saknas gemensamma riktlinjer inom nätverket för hur en strukturerad utredning ska gå till och att det därmed blir godtyckligt hur rådgivningen ser ut i olika ärenden.

Möjlighet att markera vissa ärenden

Sedan 2019 finns möjligheten att markera att ett ärende innehåller hedersaspekter. Då görs en särskild taggning om misstänkt hedersbrott i ärendehanteringssystemet. Detta kan ske på olika nivåer av handläggningen – av den som tar upp anmälan, av den som granskar och beslutar huruvida utredning ska inledas (oftast förundersökningsledare) eller av den som tilldelas ärendet som utredare.

Frågan om vilken statistik som förs över hedersärenden nationellt har ställts i flera intervjuer men inte besvarats med någon precision. En försiktig gissning från en intervjuperson vid NOA är att det kan röra sig om runt 1 000 ärenden per år.

En intervjuperson tror inte att taggen syns för åklagarna utan bara i polisens eget system, men innan ärendet lottas till en åklagare skrivs en promemoria i vilken det anges vad saken handlar om och taggningen kan också tydliggöras i eventuella samråd.

Handläggning av ärenden där funktionsnedsättning finns

Polisens kunskap när det gäller att identifiera intellektuell och neuropsykiatrisk funktionsnedsättning beskrivs som låg och ojäm. Funktionsnedsättningen är inte alltid dokumenterad eller diagnostiserad, och då handlar det om att polisen själv ska upptäcka och konstatera den. Ibland är det subtilt, vilket gör det svårare: ”När det bara är en känsla av någon sorts funktionsnedsättning är det inte säkert att det tar vägen någonstans”, säger en polis. ”Det kanske aldrig skrivs in och så riskerar det att falla mellan stolarna.” Vid misstanke om intellektuell funktionsnedsättning är ambitionen att hitta en utredare som är utbildad i att hålla barnförhör, men det är inte alltid möjligt.

Åklagarna beskriver att mycket av deras praktiska arbete hänger på polisen eftersom de inte får reda på att det finns en funktionsnedsättning om det inte uttryckligen står i anmälan, och det är polisen som har kontakt med målsägande och andra parter. Den rättsliga vägledning som används av åklagarna kring barnförhör innehåller dessutom bara 2,5 sidor om vad man bör tänka på i förhör med personer som har autism, adhd eller intellektuell funktionsnedsättning.

Utbildning, stöd och utveckling

Flera intervjuade påtalar vikten av konkret erfarenhet – inte bara teoretisk utbildning. Mängden träning är avgörande för att utveckla kunskap, förståelse och

metodik i svåra ärenden; det blir inte så om man bara möter något enstaka fall ibland menar man. Samtidigt är teoretisk utbildning en viktig grund som diskuteras i flertalet intervjuer.

Polisutbildningen

Polisutbildningen är utlagd på fem olika lärosäten som själva styr sina upplägg utan koordination sinsemellan. En intervjuperson säger att hedersrelaterat våld och förtryck *skas* tas upp på alla grundutbildningar men att det är olika inom vilka kurser det görs och vilka ämnen det kopplas till. En hel del externa lärare tas in men det är svårt att hitta bra föreläsare som både besitter bred kunskap och kan relatera den till metodiken. Alla får därmed inte med sig samma kunskaper, vilket är ett problem.

En av de intervjuade framhåller att poliser som kommer ut i yrket inte är förberedda på det man möter trots att det är så mycket de förväntas förstå och hantera. Hen menar att det inte pratas så mycket om vare sig heder eller mångkultur fast det är så vanligt förekommande, och inte heller om funktionsnedsättning. Den egna kompetensen har dock byggts upp efterhand eftersom hen jobbar i ett mångkulturellt område: "Bara genom att vistas här och träffa dessa människor med olika kulturer och språk utvecklar jag ju min kunskap."

Denna intervjuperson anser också att det är sorgligt att så få vill söka till Polishögskolan och att man dragit ner kraven och hen bekymrar sig över att det kommer in personer som inte passar och som "verkligen skulle behöva jobba med likvärdigt bemötande".

Juristutbildningen

Från åklagar- och advokatsidan framhålls att utbildningen för jurister är helt teoretisk och att studenterna inte få lära sig något om funktionsnedsättningar. Intervjupersonerna förutsätter visserligen att hedersrelaterat våld och förtryck tas upp numera eftersom det finns en särlagstiftning kring problematiken, men de vet inte säkert.

En av åklagarna drar sig till minnes att myndigheten en gång arrangerade en hel veckas utbildning om heder. Utbildningen var lärorik och innehöll ett jättebra material men det var 2006, alltså för 20 år sedan. Hen menar att man själv får se till att fördjupa sig i ämnen som heder och funktionsnedsättning och ta eget ansvar för att hålla sig uppdaterad.

Detta instämmer de intervjuade advokaterna i. De svarar att kurser på dessa teman saknas i utbudet för advokater och att lärdomarna kommer genom den praktiska utövningen. En intervjuperson nämner en valbar fördjupningskurs om heder på åklagarutbildningen och menar att åklagare har med sig dessa perspektiv mer än domarkåren, vilken beskrivs som den yrkeskategori där behovet av kunskap och attitydförändring generellt sett är störst.

Metodstöd

Det finns ett antal metodstöd att tillgå på området:

- NOA har tagit fram *Metodstöd: Brott i nära relation*. Materialet tar bland annat upp bemötande, utredningsåtgärder och sekretessfrågor. Hedersrelaterade brott nämns i genomgången av brottsområdet och i avsnittet om inledande utredningsåtgärder konstateras ytterst kort att de flesta brott kan ha hedersmotiv.
- Polisen har ett internt metodstöd, *Polisens metodstöd hedersrelaterad brottslighet*, och man hänvisar även till kompetensnätverket. Metodstödet uppdateras varje år. Särskilt utsatta och sårbara grupper tas bland annat upp i ett avsnitt om funktionsnedsättning.
- Åklagarmyndigheten har tagit fram den rättsliga vägledningen *Barnförhör m.m.* som innehåller särskilda råd om planering och genomförande av förhör med personer med autism eller högfungerande autism, adhd och add samt intellektuella funktionsnedsättningar.
- Polismyndigheten och Åklagarmyndigheten har tidigare haft en gemensam handledning för hur man ska genomföra förhör med barn och vuxna med det som benämns som osynliga funktionsnedsättningar. I februari 2024 togs beslut om att detta vägledningsdokument skulle ersättas av ett nytt. Det nya dokumentet tar upp förhör med barn och unga som målsägande, misstänkt och vittne. Den omarbetade versionen, till skillnad från den tidigare gemensamma, är enbart avsedd för Polismyndigheten. Åklagarmyndigheten har egna så kallade Rättsliga vägledningar som har kompletterats med nya avsnitt gällande förhör med barn och unga som misstänkt och vittne samt anpassningar vid förhör med digital bevisning. Avsnitten om vuxna med osynliga funktionsnedsättningar finns nu i ett fristående dokument. Myndigheterna har numera separata vägledningar, men har samtidigt tillgång till varandras dokument och samarbetar för att säkerställa att dessa är synkroniserade.

Inom Polismyndigheten pågår även en process utifrån ett regeringsuppdrag i syfte att stärka kompetensen hos polisanställda när det gäller att bemöta personer med psykisk ohälsa i ärenden om brott i nära relation. Förutom psykiska sjukdomar och syndrom omfattas bland annat neuropsykiatriska funktionsnedsättningar, till vilka adhd och autismspektrumsyndrom räknas. Flera av åtgärderna kommer att få bäring på annat som görs inom Polismyndigheten.

En intervjuad advokat berättar att det finns en vägledning om bemötande av personer med funktionsnedsättning men att den hade behövt fördjupas: ”Den säger mest att man ska visa respekt för allas olikhet, tala lugnare och så vidare – det är ganska basala saker.” Dessutom tror hen att många inte vet om den: ”Vi har ett 70-tal vägledande utlåtanden från Advokatsamfundet ... Vi förutsätts känna till dem men många gör det nog inte.”

Förståelse och bemötande i rätten

Att ”få domstolen att förstå” tas i intervjuerna upp som en av de största utmaningarna. Man menar att rättsväsendet är konservativt och att det gäller att förmedla och begripliggöra både utsattheten i hederskontexter och hur en viss funktionsnedsättning kan påverka i rättsprocessen. En intervjuad åklagare menar att de måste bli ännu bättre på att förklara och att domarna måste förstå mer: ”Det hänger väldigt mycket på brottsoffret, men det borde inte vara så. Hur ska vi kunna utbilda i den mänskliga aspekten?” Rättsväsendet borde belysa den särskilda utsattheten menar en advokat: ”Vad betyder funktionsnedsättningen, vad betyder heder, vad händer när de möts?”

Svårigheter att kommunicera

En åklagare beskriver hur domstolen avvisat uppenbara hedersaspekter i ett ärende med barn som utsatts för extrema begränsningar och våld, och en advokat tar upp ett ärende där hen varit målsägandebiträde åt ett barn med en fysisk funktionsnedsättning, där barnet utsatts för ett övergrepp men inte kunde tala utan behövde ett tekniskt hjälpmedel för att kommunicera i skrift. Advokaten berättar att tingsrätten förstod detta, men hovrätten insåg inte att det skrivna var barnets direkta berättelse eftersom barnet inte kunde uttrycka sig verbalt. Domen blev friande.

Flera intervjupersoner tar upp kommunikationssvårigheter i rätten och menar att myndighetsrepresentanter måste bli mycket bättre utbildade i alternativ kommunikation: ”När man ställer frågor måste de vara konkreta”, säger en advokat. En intervjuperson menar att yrkesverksamma inom förvaltningsrätten ofta har kunskap om problemområden utifrån lagstiftningen men att domare och nämndemän inte har samma förståelse när det handlar om kunskap vad gäller olika behov och förutsättningar kring kommunikation hos personer med vissa funktionsnedsättningar.

Inbyggda orättvisor i systemet

Flera intervjupersoner menar att människor i beslutande positioner måste öka sitt medvetande bortom det teoretiska och behöver träna på bemötande. Alla berörda behöver därutöver få en förståelse för hur människor med funktionsnedsättning agerar, hur man kan tolka dem och interagera med dem.

Flera intervjupersoner påpekar också att processerna inte blir rättssäkra och att den nuvarande strukturen har inbyggda orättvisor, men som en intervjuperson uttrycker det: ”Jag kan inte se framför mig ett alternativt rättssystem som tar hänsyn till funktionsnedsättning i själva lagreglerna så det enda jag kan tänka mig är bättre upplysning. Vi behöver inte parallella regler – vi behöver medvetna människor.”

Kompetensstöd och specialisering

Ett särskilt förstärkningsteam för kompetensstöd kring heder finns sedan våren 2022 i polisregion Stockholm. Personerna i teamet går varje dag igenom inkomna ärenden och följer upp de brottskoder som kopplas till heder samt övriga ärenden som markerats och taggats med ordet ”heder” genom att ringa upp utredarna och erbjuda sin hjälp. Teamet samarbetar nära med den grupp som utreder människohandel. Vid tiden för studien hade teamet bearbetat runt 500 separata ärenden.

Tryggare handläggning och högre kvalitet

Ett par personer i teamet har intervjuats och även personer som samverkat med teamets experter. Den samlade bilden är att modellen fungerar väldigt bra. Teamet arbetar strukturerat utifrån ett bestämt tillvägagångssätt i varje ärende, vilket gör handläggningen tryggare. Fler aspekter tas i beaktande och utredningarna får en avsevärt högre kvalitet.

Teamet utbildar även personal i den egna regionen så att de förstår vad som ska uppmärksammas och vet när ett ärende ska taggas. En av intervjupersonerna konstaterar: ”Efter att ha sett så många ärenden och gett tips och råd så vet jag mycket mer, även om man aldrig blir fullärd. Men helt klart är att det gör något med min förståelse för vilken verksamhet vi behöver ha.” Just mängdtränings betydelse framkommer i flera intervjuer och flera påpekar att det vore bättre om polisens förstärkningsteam kunde ta över vissa utredningar, i stället för att lägga en massa rekommendationer på enskilda poliser och utredare.

Ett par intervjupersoner framhåller att det krävs utredningsgrupper som bara jobbar med hederstaggade ärenden eller vissa brottstyper för att de ska bli riktigt skickliga och att samtliga fall som rör äktenskapstvång och könsstympning av flickor och kvinnor bör samlas på specifika utredare eftersom dessa ärenden är särskilt svåra och kräver åtgärder som inte alla behärskar. Uppfattningen är att sådana ärenden skiljer sig från andra våldsbrott som i princip alla kan klara av med visst kompetensstöd. ”Alla kan inte kunna allt”, säger flera intervjupersoner, och menar att när det gäller heder behövs egentligen särskild expertis i varje ärende. Var och en behöver dock ha en viss förståelse av vad hedersproblematik är för att över huvud taget kunna veta när det är läge att be om hjälp eller lämna över när den uppdragas.

Avsaknad av strategisk bevakning

Vad gäller funktionsnedsättning menar samtliga intervjupersoner att det krävs en viss baskunskap för att förstå att ett speciellt arbetssätt kan behövas; här är ett fundamentalt problem snarare att expertis saknas inom myndigheterna och att det inte finns någonstans att vända sig. Här framkommer en anmärkningsvärd brist, nämligen att varken Polismyndigheten eller Åklagarmyndigheten har någon

särskilt ansvarig eller sakkunnig som strategiskt bevakar väsentliga funktionshindersperspektiv.

Vad gäller Åklagarmyndighetens arbete med hedersfrågor finns en specialiserad åklagare med ett övergripande uppdrag på nationell nivå. Personen hanterar inte samtliga ärenden som rör heder men kan bistå med råd och stöd. På myndighetens utvecklingscentrum finns därtill kammaråklagare med särskilda ansvarsområden men de får inte ge råd i enskilda ärenden. Därutöver är två åklagare på varje åklagarkammare tänkta att ha särskild kompetens vad gäller hedersärenden. Dessa ska fungera som resurs och kunna tillfrågas av sina kollegor vid behov, men en intervjuperson påpekar att personerna byts ut med jämna mellanrum och att nya som tar vid kommer in utan kunskap.

Det tycks också finnas en viss spänning mellan idén att fördela hedersärenden på dem som kan mer och principen att kompetens behöver byggas upp hos alla. Samma tendens beskrivs inom Polismyndigheten, där en person i högt uppsatt strategisk position menar att man jobbar alltmer med generalister i stället för med specialister.

För- och nackdelar med specialisering

Från advokathåll framhålls att det borde tas större hänsyn från domstolarnas håll till den specialisering som vissa advokater arbetat upp med tiden. När ombud, särskilda företrädare och målsägandebiträden tilldelas i ärenden ska domstolssekreterarna följa listor med en viss turordning när de väljer advokat; dessa listor får inte frångås utan särskild anledning. Här anser flera advokater att det borde finnas större möjlighet att välja advokat med viss expertis eller erfarenhet kring exempelvis funktionsnedsättning eller heder utifrån fallets karaktär i stället för att bara ringa den som står högst på listan.

Det förekommer även att poliser, åklagare och advokater vänder sig utanför den egna verksamheten för att ta in särskild kompetens som saknas. ”Det finns ett stort behov av att förstå andra kulturer. Vi behöver expertkunskap”, säger en åklagare. Flera hen känner har använt sig av en viss sakkunnig i sina utredningar och att det har ”spridit sig. Ibland återanvänder vi hans allmänna yttranden. Vi pratar mycket mellan varandra och tipsar när vi använder experter.”²

Attityder, fördomar och stereotyper

Hur problematiken med våld i nära relationer generellt, och hedersrelaterat våld och förtryck specifikt, betraktas inom särskilt Polismyndigheten tas upp som ett hinder i sig. Flera menar att det talas mycket uppfraån högsta ledningsnivå om att

² Denna typ av expertanvändande har diskuterats kritiskt av Rosquist (2020) som menar att föreställningar om kultur kan få överdriven betydelse när högprofilerade aktörer som representerar specifika diskurser får en nyckelroll i rättens avvägningar.

brott i nära relation är en viktig fråga och att alla ska vara trygga i sina hem men att det inte syns i praktiken utifrån att det inte tillsätts ordentliga resurser. Det lyfts också att engagemang till stor del är personbundet.

Attityder till brottets status

En intervjuperson menar att juridiken kring både funktionsnedsättning och hedersrelaterat våld och förtryck är politiserad och svänger med opinionen. Hen tar upp att det förvisso kommit ny lagstiftning kring barn- och tvångsaktenskap vilket borde innebära en översyn av hur dessa ärenden handläggs inom Polismyndigheten, och att det dessutom sägs från politiskt håll att detta är en viktig fråga. Men samtidigt är det ”ett akut läge med alla skjutningar, så det är nog inte läge för större förändringar just nu”. Någon menar att det möjligen kan hjälpa att börja prata mer om våld som en arbetsgivarfråga. ”Vi har våldsutsatta i egna led. Det kan påverka attityderna”, säger hen.

En polis påpekar att det är väldigt tydligt rangordnat i vilken ordning jobbet måste göras. Sitter folk häktade i ett ärende ska detta tas först – så ser systemet ut. I hedersärenden finns dessutom ofta flera förövare och prioriteringen blir då att säkra målsäganden, snarare än att fokusera på de inblandade. Dessutom är det svårt att hitta vittnen; ingen vill berätta, det råder tystnadskultur och folk är rädda.

Men det handlar också om värderingar och attityder. Flera av de intervjuade förstår inte varför ärenden som gäller våld i nära relation och hedersrelaterat våld och förtryck har så låg status: ”Hur ska man få folk att vilja jobba med dessa utredningar som är så tunga och lågt prioriterade?”

Många intervjupersoner, framför allt inom Polismyndigheten, menar att gängkriminalitet, bombdåd och skjutningar har lett till resursbrist inom olika verksamheter. De menar att detta tydliggör hur olika typer av brottslighet värderas och att höga straff ger hög status, trots att problemen inte borde ställas mot varandra. ”Det jag ser som ett stort hinder är våra egna attityder”, säger en intervjuperson inom Polismyndigheten: ”Anställda och chefer. Hur man pratar, hur man prioriterar ... Man förstår rent intellektuellt att det finns kopplingar mellan våld i nära relation och gängskjutningar men det märks inte i praktiken. Vi är en väldigt reaktiv verksamhet.”

De akuta utmaningarna kopplade till den grova gängbrottsligheten har också lett till olyckliga prioriteringar menar vissa, och till att man sätter oerfarna poliser och civila utredare på mål som handlar om brott i nära relation. Något som lyfts av flera utredare är vikten av att ta till vara de erfarna poliser som jobbat längst och ge dem förutsättningar att fortsätta jobba kanske på deltid efter att de fyllt 65, vilket inte tillåts överallt. Flera tar upp risken att man tappar kompetens om det inte skapas incitament och uppmuntran till att fortsätta arbeta med tunga och svåra våldsärenden år efter år.

Flera intervjupersoner inom Åklagarmyndigheten uttrycker liknande tankar – dessa ärenden har inte den allra högsta statusen inom deras egen verksamhet. ”Viljan finns inte överallt”, säger en intervjuperson. Åklagarna tar också upp problematiska attityder i rätten och att man måste förklara situationen för domstolen: ”Domarna utgår från sin egen värld och sina egna fördomar. De kan inte sätta sig in i andras situationer.”

Fördomar och stereotyper

Intervjuerna tar också upp sådant som kan kopplas till attityder som har att göra med frågornas uppfattade politiska känslighet. En av de intervjuade poliserna tar upp det så kallade rasistkortet, där en person anklagar polisen för att agera på ett visst sätt baserat på negativa fördomar om etnicitet eller religion. Hen konstaterar: ”Men vi jobbar ju mot gärningarna, inte personen eller bakgrunden eller religionen. Det handlar om att alla ska ha samma rättigheter.” En annan av de intervjuade menar att det finns ett visst mått av kulturrelativism och rasism som kan innebära att vissa ärenden passerar fast de innefattar brott mot barn: ”Man skyller på att det är deras tradition.” Det kan innebära att fördomar och stereotyper kring vissa etniska och religiösa grupper kan stå i vägen för att upptäcka utsatthet.

I dessa olika framställningar ges begreppet rasism delvis olika innebörder – antingen handlar det om risken att beskyllas för rasism om man lyfter obekväma frågor eller att det är rasism om vissa människor på grund av sin etnicitet inte får tillgång till samma rättigheter som andra.

Svårigheter i utredningarna

Den samlade bilden utifrån intervjuerna är att det kan uppstå många olika slags problemen vid utredning av brott i hederskontext mot personer med funktionsnedsättning. Ett exempel är att inledande förhör kan hållas av ingripande patrull som hanterar saken på plats eller av utredare som saknar särskild kunskap. Flera uttrycker att personalen i detta läge kanske inte hinner uppfatta att det föreligger en funktionsnedsättning eller en hedersproblematik, och även om man ser eller anar det finns det inte utrymme att tänka efter kring vad detta innebär.

Om det kommer in en anmälan som inte är brådskande och det finns tid för att planera förhöret ordentligt är ambitionen att hitta en barnutredare med särskild kompetens, eftersom utbildningen i barnförhör innehåller en modul om vuxna med osynliga funktionsnedsättningar. Men de förutsättningar finns inte alltid.

Hederkontexten innebär särskilda utmaningar

Det påpekas att polisens initiala åtgärder är väldigt viktiga, till exempel möjligheten att hålla videoförhör direkt. Det lyfts också att varningsklockorna bör ringa när man ser vissa saker, vilket förutsätter en grundkunskap hos alla länkar i kedjan – även skola och socialtjänst som ofta ligger bakom anmälan när det gäller barn.

Om det är personen själv som gör en anmälan kan det enligt en intervjuad hända att de fokuserar på ”fel saker”, det vill säga sådant som känns orättvist men som inte är brottsligt. Det kan alltså finnas risk att en utsatthet missas för att personen väljer att berätta om något annat som hen är upprörd över och inte förmår visa det som är intressant för polis och åklagare. Hot i hederskontexter uttrycks dessutom ofta på subtila sätt som inte alltid täcks in av brottsbalken eller förstås av vare sig brottsoffret eller myndigheterna.

Hedersärenden beskrivs generellt sett som utmanande, inte minst på grund av kollektiva aspekter och tystnadskultur. I något mål talas om både vittnen, experter och språktolkar som inte velat vittna på grund av hot från den tilltalades anhöriga. Ett annat problem som nämns är att tolkar inte alltid talar om vilka kopplingar de har till personer i målet. En åklagare berättar att målsäganden ibland vill höras utan tolk på grund av rädslan för detta.

Ärenden av dessa slag blir ofta nedlagda i ett tidigt skede och i intervjuerna anges olika anledningar till detta. Det kan vara till exempel att:

- brottsoffer inte vill medverka eller tar tillbaka uppgifter efter påtryckningar från familj och släkt
- det är svårt att väcka åtal när ord står mot ord och en hel familj och släkt vänder sig mot ett brottsoffer som står helt ensamt
- det är svårt att påvisa tvång utifrån hur uppväxten i en hederskontext påverkar individens möjlighet att fatta fria beslut och uttrycka sin vilja
- de sociala banden mellan individerna är starka och att det är oerhört utmanande även för personer som inte har en funktionsnedsättning att lämna det sammanhang man vuxit upp i
- polis och åklagare saknar tillräcklig kunskap om vad som krävs för att rekvisitet för utnyttjande av utsatt belägenhet ska vara uppnått.

Ytterligare ett skäl till att ärenden läggs ner är det interna motståndet inom Polis- respektive Åklagarmyndigheten mot att lägga tid på denna typ av ärenden eftersom de är svåra att lyckas med. Det behövs mycket stödbevisning och man måste jobba på ett annat sätt. Utredningarna är komplicerade och det är svårt och resurskrävande att höra familjemedlemmar separat för att undvika kollusion. Därtill är det svårt för brottsoffer att uttrycka sig så att det passar rättssystemet. Som rättsprocessen är uppbyggd ska parterna kunna beskriva vad de varit med om både känslomässigt och praktiskt, särskilt om det saknas annan bevisning, men ibland har målsäganden inte förmågan att berätta.

Intervjupersonerna betonar gång på gång att personer med vissa funktionsnedsättningar inte kan uttrycka sig på samma sätt som andra och att det behövs utredare som ställer frågor på rätt vis och utifrån särskild metodik. Ibland behöver speciella utredningsåtgärder tas till: ”När personer inte kan föra sin egen

talán måste vi kunna använda annan bevisning än målsägandens vittnesmål” säger en polis.

När det gäller utredningar av misstänkt äktenskapstvång lyfter intervjupersonerna vikten av att brottet människohandel övervägs om någon gifts bort. Samtidigt menar flera att denna prövning nästan aldrig görs av åklagaren, vilket beror på okunskap om vad ett ofrivilligt äktenskap kan innebära och hur människohandel faktiskt definieras.

I intervjuerna ges olika perspektiv på frågan om huruvida det finns en poäng i att väcka åtal för sakens skull och åsikterna går isär. Vissa betonar att det kan innebära en viktig markering även om processen inte når hela vägen till en fällande dom, eftersom det kan ge viss upprättelse för brottsoffret. Andra menar att det kan öka risken för repressalier och ny utsatthet på längre sikt om de åtalade går fria. En av intervjupersonerna menar att det vanligtvis finns ett värde av förhör och delgiven misstanke men att det i hedersärenden eller där det finns en funktionsnedsättning och det inte leder någonstans i stället kan få andra konsekvenser i form av bestraffning, uppfostringsresa eller annat.

Olika sätt att berätta kräver olika stöd i förhörssituationen

Majoriteten av de intervjuade tar upp att förhören är helt avgörande för ett ärendes utgång. En av intervjupersonerna menar att det är märkligt att Polismyndigheten inte lägger mer tid på förhørsutbildningar och att organisationen kring funktionsnedsättning inte är bättre. Att kunskap och metodik hos dem som håller förhör är av yttersta vikt håller alla med om. Det gäller både de förhör som hålls i utredningssyfte och förhörssituationerna under själva rättegången. Ofta, menar flera intervjupersoner, saknas dock förståelse för hur vissa typer av funktionsnedsättning kan påverka förhören. ”Rättssystemet är inte anpassat efter olika sätt att berätta”, säger en polis.

I ett ärende där flera av parterna och vittnena hade hörselnedsättning beskriver åklagaren i målet att särskilda tolkar behövdes. Det fungerade bra men det innebar att startsträckan blev längre än vanligt. Förhören tar dessutom längre tid och kräver mer planering. Vid akuta ärenden blir detta problematiskt.

När det gäller vissa intellektuella och neuropsykiatriska funktionsnedsättningar kanske den som förhörs inte riktigt förstår frågorna men är angelägen om att svara och göra polisen till viljes, berättar en intervjuperson: ”De vill vara till lags och då är det lätt att bli påverkad i förhörssituationen”, säger en av de intervjuade poliserna. ”Gör jag ett påstående, då håller personen med. Det betyder ingenting för dem”, säger en advokat. Detta kan vara kopplat till funktionsnedsättningen och till hedersnormernas påverkan, på så vis att man aldrig uppmuntrats till att tänka och tycka själv.

Något annat som kopplas till uppväxten i en hederskontext är motviljan att prata med myndigheter mot bakgrund av en eventuell hotbild eller av lojalitet med sin

familj. Det är något man helt enkelt inte gör; det innebär en överträdelse i sig. Att ovanpå tystnadskulturen ha en funktionsnedsättning kan göra saken ännu vanskeligare.

Det är också svårt att berätta vad man varit med om på ett tillräckligt bra sätt. Parterna måste uttrycka sig på ett sätt som rättsväsendet godkänner, och domstolens kriterier för vad som är en tillförlitlig berättelse ställer väldigt höga krav på klarhet, tydlighet och konsekvens. På samma sätt som barns trovärdighet ofta ifrågasätts blir personer med intellektuell funktionsnedsättning inte alltid tagna på allvar och det saknas skydd för att tillgodose rättigheterna hos personer med särskilda behov. ”Som det är nu med klienter så är det många med neuropsykiatriska utmaningar”, säger en advokat. ”De med autism blir också ofta väldigt konkreta och förstår inte en viss typ av resonemang. De är så skyddslösa så de utsätts oftare för brott och är även mer rättslösa i processen.”

Flera intervjupersoner ser ett stort problem i att personer med vissa typer av funktionsnedsättningar inte förmår lämna konsekventa och sammanhängande berättelser, och att de därmed inte uppfattas som trovärdiga.

Det ges också många exempel på hur det kan bli fel i förhör med personer med intellektuell funktionsnedsättning. Man behöver tänka på att det är ett barnförhör även om personen ser ut som en vuxen, menar flera av de intervjuade. Man ska vara nyfiken, inte dömande, gå in med låga krav och ta det varsamt. En av de intervjuade som medverkat som stödperson i rättegångar säger: ”Pratar du med dem på rätt sätt så kan vissa berätta jättemycket! De har inte samma konsekvenstänkande, så ibland kan det till och med vara lättare att få fram information. Men man kan inte förhöra genom att pressa på, då får vi inte fram rätt uppgifter.”

Samtidigt påpekas ett dilemma när det gäller utvecklingen av förhörsmetodik. Exempelvis kan rätten tycka att bildstöd innebär att frågorna blir ledande. En åklagare berättar om ett ärende där en teckenspråkstolk översatte mellan internationellt teckenspråk och svenska. De döva parterna hade dock inte fått möjlighet att lära sig officiellt teckenspråk i sitt hemland utan kommunicerade på ett eget och mycket bildligt sätt. De visade med hela kroppen, vilket innebar att förhørsledarens frågor återgavs på liknande vis. Här uppstod ett problem eftersom polisens frågor inte får styra, och rätten menade att detta sätt att teckna blev som att lägga ord i munnen på de döva personerna. Därför värderades parternas vittnesmål lägre.

Dessa exempel visar hur hinder kan uppstå för personer med vissa funktionsnedsättningar att få möjlighet att uttrycka sig på ett lämpligt sätt utan att deras berättelser underkänns i rätten. En polis menar att rättsväsendet måste kunna ge alla samma möjlighet att berätta: ”Vi vet att personer med funktionsnedsättning har större risk att råka ut för allt möjligt utnyttjande. Vi måste ha verktyg så att de

kan berätta sin historia. När själva rättstillämpningen stoppar detta har vi inte ett rättssäkert samhälle.”

Vikten av att spela in förhör med ljud och bild så att de kan användas igen utan att personen behöver kallas på nytt framhålls i ett par intervjuer. Förhören, menar samtliga intervjupersoner, är helt centrala. Hur väl de genomförs kan avgöra hela utgången. Att ta del av dem säger mycket och visar hur olika det kan bli i ärenden. I viss mån är det en fråga om hur man är som person, men det skulle bli bättre med mer utbildning kring både förhörsteknik och kunskap i sakfrågorna.

Att förhören spelar en avgörande roll synliggörs även i ett av de granskade rättsfallen, där det varit fråga om att höra ett stort antal personer och där det både behövts språk- och teckentolk. Där har den låga kvaliteten på flera av förhören gjort att åtalspunkter ogillats, även om rätten bedömt att det sannolikt har skett våld och övergrepp.

En åklagare menar att man är mer van att tänka på funktionsnedsättningen om den är intellektuell. Då ger man direktiv att ta reda på om nedsättningen kan påverka utredningen och det hålls särskilda förhör för att utreda detta och planera för hur ytterligare förhör kan hållas. I många fall görs bedömningen att förhören är lämpliga att genomföra på Barnahus eller med barnförhørsledare även om det är fråga om äldre personer.

Regelverket upplevs ibland som ett hinder

Något som tas upp i de flesta intervjuer är de särskilda svårigheter som kan uppstå i ärenden som gäller vuxna med intellektuell eller kognitiv funktionsnedsättning. Här kan slutledningsförmåga eller förmågan till konsekvensanalys saknas, och personen förmår inte resonera utifrån sin ålder. En av intervjupersonerna beskriver polisens verksamhet som ”väldigt fyrkantig” och säger att om en person är över 18 år handläggs ärendet alltid enligt modellen för vuxna. Intervjupersonen själv anser dock att om den kognitiva förmågan är påtagligt nedsatt skulle det vara motiverat med en annan typ av expertis och samverkan.

När det gäller barn och unga finns särskilda metoder och strikta regler för hur förhör ska hållas. Bland annat används PEACE-modellen³ och så kallad berättarträning där man först testar barnets förmåga genom att prata om annat, för att polisen på så vis ska förstå hur barnet berättar och säkerställa att barnet förstår polisens frågor.

När en intellektuell funktionsnedsättning är konstaterad brukar polisen använda sig av utbildade barnförhørsledare när sådana finns tillgängliga och även försöka få till tätare samverkan med socialtjänsten. Vuxna med en lindrigare

³ PEACE är en acronym för *Plan and Prepare, Engage and Explain, Account and Challenge, Closure* och *Evaluation*.

funktionsnedsättning riskerar däremot att falla mellan stolarna om deras särskilda behov inte fångas upp, vilket gäller både målsägande och misstänkta. Det är inte heller alltid förhöret hålls under omständigheter där en barnförhørsledare går att använda.

När det gäller vuxna delas inte uppgifter mellan polis och andra myndigheter eller verksamheter på samma sätt som för barn. Det är en fråga om regelverk för att skydda integriteten men det kan slå fel i vissa fall. En intervjuperson menar att när det handlar om personer över 18 år som ”fungerar mer som barn” skulle det vara önskvärt att det gick att dela information för den personens bästa men att detta inte är möjligt. I utredningar görs inget särskilt undantag för denna målgrupp, menar flera intervjupersoner, även om det finns en konstaterad nedsättning som visar att vissa förmågor saknas.

Intervjupersonerna återkommer till att sekretessen är mycket högre när det gäller vuxna och att detta skapar hinder, men man beskriver även olika tillvägagångssätt och möjligheter som kan nyttjas: ”Kanske finns en god man eller ingångar via habiliteringen om funktionsnedsättningen är diagnostiserad”, säger en intervjuperson: ”Dessa behöver vi samverka med för att utredningen ska bli bra och målsägandens rättigheter ska tillvaratas.” En annan person uttrycker sin förvåning över varför rättsväsendet inte frågar vilka kontakter personen haft med socialtjänst, skola och så vidare och håller förhör med dem, på samma sätt som vid ärenden med barn.

Intressant nog beskriver flera intervjuade åklagare en annan verklighet än majoriteten av poliserna. En av dem har i flera vuxenärenden kallat till förhör med andra aktörer runt personen och hållit samråd enligt samma modell som i barnärenden, ibland med hjälp av Barnahus. Denna åklagare har god erfarenhet av samverkan med socialtjänst och hälso- och sjukvård och menar att hen oftast får ut journaler från dem på begäran. Även en av de intervjuade poliserna tar upp att det finns vägar för samverkan; ibland är det så enkelt som att fråga om samtycke.

I intervjuerna nämns enskilda kommuners arbete med frågor om våld i nära relation. Bland annat tar man upp Eskilstuna utifrån arbetet med Barnahusmodellen i vissa vuxenärenden samt Malmö utifrån arbetet med *Intimate Partner Violence Intervention* som är en brottsförebyggande metod med fokus på förövare som används av socialtjänst, polis och kriminalvård, där synen på sekretess i samverkan tycks mer flexibel.

En av åklagarna menar att det är fantasin och resurserna som sätter gränserna för hur man kan jobba med vuxna med intellektuell funktionsnedsättning: ”Vi använder kringförhör för att stärka upp bevisningen. Och är det över ett års fängelse för brottet så hävs sekretessen.” Här finns alltså en diskrepans mellan vad som uppfattas som möjligt att göra och vad som borde undersökas närmare. Samtidigt ska man inte göra myndiga människor till barn, poängterar en av intervjupersonerna.

Förövarna kan även vara offer

I vissa intervjuer lyfts resonemang kring förövare – dels kan det handla om ärenden där det misstänks att föräldrar har någon typ av intellektuell eller kognitiv funktionsnedsättning som drabbar barnen, dels nämner flera av de intervjuade hur unga personer med olika typer av funktionsnedsättningar kan dras in i kriminalitet eftersom de inte förstår konsekvenserna av sitt eget handlande. En advokat påpekar att dessa personer döms på samma kriterier som andra om de inte hamnar i den rättspsykiatriska vården, trots att de i någon mening också är offer.

Risken bedöms olika i olika delar av systemet

Det är av största vikt att en polis eller åklagare förstår och hanterar risken i hedersärenden samt har insikt om hur val och timing av utredningsåtgärder kan påverka denna risk i olika riktningar. Att skydds- och säkerhetsaspekter blir mer utmanande när det handlar om personer med funktionsnedsättning är de intervjuade överens om. Dessutom ställer det stora krav på brottsoffret vad gäller ansvarstagande och säkerhetsmedvetenhet vid strukturerad riskbedömning och när planer sätts upp. Ibland, menar en intervjuad polis, kan personer ”agera mot sin egen säkerhet” på grund av sin funktionsnedsättning.

Det kan också vara svårt att hitta anpassade och kompetenta skyddade boenden för personer som utsatts för hedersrelaterat våld och förtryck där det också finns en funktionsnedsättning av något slag.

I intervjuerna lyfts också problem med hur det generella risk- och skyddsarbetet hanteras internt inom polisen. Det är polisens brottsoffer- och personsäkerhetsverksamhet (BOPS) som gör de strukturerade interna riskbedömningarna berättar en intervjuad polis, men de hinner ofta inte med och de gör det sällan i skrift. Det finns inte heller något styrdokument som säger att de ska göra detta, så de kan välja bort det; riskbedömningarna ligger alltså inte i någon enskild funktionsformella ansvar.

En annan svaghet som lyfts är att Polisen inte alltid använder samma metoder för riskbedömningar som socialtjänsten, där socialtjänsten enligt en intervjuperson oftast använder FREDAs farlighetsbedömning medan polisen använder SARA (*Spousal Assault Risk Assessment guide*) och PATRIARK, som är en metod för bedömning av risk för hedersrelaterat våld.

I en tillsynsrapport 2023 om riskbedömningar konstaterar Polismyndigheten att det verktyg som används (*Metodstöd för brottsoffer- och personsäkerhetsarbete 2019*) har oklar status som nationellt styrdokument och att Polismyndighetens riktlinjer för BOPS respektive metodstödet inte stämmer överens i alla delar. Bland annat görs olika tolkningar av myndighetens skyldigheter vid skyddsbedömning för barn under 18 år. I tillsynsrapporten nämns även att den nuvarande utformningen av hotbildafrågan inte fångar upp alla aspekter av risker för individen.

Samverkan är delvis problematisk

Att just säkerhetsfrågor kräver extra tät och kontinuerlig samverkan mellan olika verksamheter betonas genomgående i intervjuerna och man menar att det finns många förbättringsmöjligheter internt: ”Vi ska titta på samverkan i vårt uppdrag, men vi kan inte samarbeta med andra om vi inte gjort vårt eget jobb först.”

Samverkan med andra aktörer tas upp i flera intervjuer utifrån behov som kan botten antingen i hedersrelaterade omständigheter eller i en funktionsnedsättning. En advokat anser att det i mer komplicerade ärenden där det finns tydliga säkerhetsaspekter behövs samråd och tät kontakt mellan åklagare, målsägandebiträde och socialtjänst. I många ärenden är det helt avgörande att få in perspektiv från olika håll och att skapa en gemensam struktur kring individen, så att saker inte faller mellan stolarna. Polis och åklagare framhåller samarbetet med Barnahus som betydelsefullt, och i Stockholmsområdet lyfts verksamheten Origos medverkan i samråden som mycket positiv.

Samverkan ur ett brottsofferperspektiv tas också upp, till exempel när det gäller att förbereda målsäganden så att den orkar med en rättegång genom att ge adekvat stöd utifrån individens behov samt lotsa vidare till fortsatt stöd efter avslutad utredning eller rättegång. ”Här måste vi ha koll på vad till exempel socialtjänsten eller andra organisationer gör efteråt”, säger en polis. Samtidigt visar en del intervjuer att det finns svårigheter när olika verksamheter möts; det är inte alltid bedömningsgrunder och arbetssätt harmonierar. En intervjuerson berättar att man får in konsultationer från socialtjänsten som gäller till exempel barnäktenskap: ”De fattar inte att det är brott mot barn som behöver polisanmälas, man ser det inte för vad det är. Det är liksom normaliserat.”

Någon uppfattar att det finns en vilja att ta in mer expertis i hedersärenden men att detta undviks av kostnadsskäl: ”Bedömningarna blir bättre, men då blir också placeringarna fler och kostsammare.”

Ytterligare en intervjuerson lyfter socialtjänstens personalomsättning som ett problem. Som polis möter hen många nyutexaminerade som saknar erfarenhet och nivån blir ojämn: ”Vissa förstår precis och gör allting rätt, men det händer också att man gör raka motsatsen, till exempel informerar föräldrarna direkt ... Om socialtjänsten påbörjar sin utredning innan polisen och kontaktar föräldrar så tystas barnen, och när det hålls ett polisförhör vill inte barnen prata längre.” Detta skapar en ännu större risk vid vissa funktionsnedsättningar där barnen beskrivs som lättare att styra.

Slutsatser och behov

I detta kapitel diskuteras de mest väsentliga empiriska fynden utifrån ett helhetsperspektiv med fokus på implikationerna för rättsväsendets arbete för att förebygga och bekämpa hedersrelaterat våld och förtryck som drabbar personer med funktionsnedsättning. Därefter presenteras behov och utvecklingsförslag utifrån undersökningens resultat.

Sammanfattande analys

Personer med olika typer av funktionsnedsättningar är mer utsatta än andra för fysiskt, psykiskt och sexuellt våld.⁴ Att därtill leva i en hederskontext ökar risken för våldsutsatthet ytterligare. Rättsväsendet ska ta hänsyn till särskilt utsatt belägenhet hos brottsoffer och i mötet med den specifika problematik som undersöks i föreliggande rapport är dessa rekvisit uppfyllda gång på gång. Som en intervjuperson uttrycker det: ”Det är våldet i sig /.../ hedersaspekten i sig och så funktionsnedsättningen i sig. Så många faktorer som skapar utsatthet, men också mörkertal och svårigheter.”

För att komma åt problematiken har den rättsliga regleringen kring hedersrelaterat våld och förtryck skärpts, bland annat genom införandet av hedersmotiv som straffskärpningsgrund samt särskild lagstiftning mot barn- och tvångsäktenskap, och det är just ärenden gällande äktenskap som utgör de vanligaste exemplen i intervjuerna. Särskilt betonas svårigheten att dra en gräns mellan tvång och frivillighet i relation till personer med intellektuell funktionsnedsättning som inte alltid bedöms kapabla att förstå innebörden av ett äktenskap och därmed kunna ge samtycke.

Snarare än beskrivningar av fysiskt våld ligger tonvikten i intervjuerna på målgruppens utsatthet för sexuellt våld samt utnyttjande och manipulation inom ramen för olika sorters relationer. Här beskrivs till stor del en problematik som har sin grund i strukturella faktorer, vilket visar att det behövs förebyggande insatser långt innan rättsväsendets arbete aktualiseras.

Intervjupersonerna talar om slutna miljöer som präglas av segregation och utanförskap på gruppnivå samt av isolering och låg självkänsla på individnivå, vilket kan skapa sårbarhet i enskilda relationer. De antyder även kunskapsbrist och negativa attityder inom vissa familjer såväl kring funktionsnedsättning som gentemot samhällets instanser. Här belyses vikten av insatser dels för förbättrad integration och jämlikhet på samhällsnivå, dels för att minska den instängdhet som hederskontexten i sig kan innebära, vilken förstärks genom de hinder som uppstår kring funktionsnedsättningen.

Utifrån beskrivningarna uppstår även funderingar om hur personer med funktionsnedsättning (inte minst intellektuell) kan stärkas och ges kunskap om

⁴ Myndigheten för delaktighet (2023a), sid. 12.

sina rättigheter och om relationer och sexualitet samt vad som kan göras för att öka förståelsen hos föräldrar om vad funktionsnedsättningen är och innebär för deras barn. Inte mycket av detta kan sägas vara rättsväsendets uppgift men det behöver lyftas till andra verksamheter.

Vad som däremot är en fråga för rättsvårdande myndigheter är förståelsen och hanteringen av de konsekvenser som segregation, ojämlikhet och andra strukturella utmaningar kan innebära.

Sammanfattningsvis kan de största utmaningarna sägas handla om:

- bristande kunskap och metodik inom verksamheterna och i domstolarna
- komplexa och krävande ärenden som fördelas slumpmässigt
- brister i förståelse och bemötande i rättsprocessen.

Bristande kunskap och metodik

Intervjuerna speglar innehållet i Myndigheten för delaktighets undersökning från 2023 om att förebygga och bekämpa våld mot personer med funktionsnedsättning. Där uppger respondenter från Polis- respektive Åklagarmyndigheten att det finns behov av att förbättra kunskapsläget och utveckla metodiken när det gäller arbetet med våldsutsatta personer som har en funktionsnedsättning.

I undersökningen 2023 menade en tredjedel av poliserna att möjlighet till fortbildning och tillgång till metoder helt saknas i den egna myndigheten. Vad gäller domstolarna indikerade svaren att man anser sig ha hög kunskap om våld i nära relationer, inklusive hedersrelaterat våld och förtryck, men att kunskapen när det gäller våld mot personer med funktionsnedsättning är lägre; endast en fjärdedel av domstolarna ansåg sig ha tillräcklig kunskap om detta.⁵

Även i denna undersökning talar intervjupersonerna om låg och ojämn kunskap och om attitydproblem vad gäller hedersproblematik och funktionsnedsättning inom de olika verksamheterna och i domstolarna. Man menar att frågorna inte tas upp tillräckligt i yrkesutbildningarna för poliser och jurister samt att ärenden som berör såväl heder som funktionsnedsättning fördelas slumpmässigt inom både polis- och åklagarväsende, vilket ofta innebär att de som får ansvar för utredningen saknar relevant praktisk erfarenhet. Här, menar intervjupersonerna, uppstår ett glapp mellan myndigheternas övergripande intentioner och hur det fungerar ute i verksamheterna. Det finns visserligen viss vägledning att få om både heder och funktionsnedsättning – dels genom ett särskilt hedersnätverk inom polisen respektive särskilt kunniga åklagare, dels genom skriftliga metodstöd för förhör och andra utredningsåtgärder.

⁵ Myndigheten för delaktighet (2023c), sid. 31–32.

Problemet är att enskilda utredare måste kunna tillräckligt för att kunna identifiera dessa faktorer och känna till vilka metodstöd och möjligheter till konsultation som finns. Alla har inte heller kunskap nog att identifiera en intellektuell eller neuropsykiatrisk funktionsnedsättning och man känner inte till vilka aspekter som indikerar en hederskontext. Resultatet riskerar att bli undermåliga utredningar och outnyttjade resurser. Dessutom visar tidigare undersökningar att myndigheternas egna handböcker och metodstöd konstaterar att det saknas särskilt utvecklade förhörsmetoder för vuxna med intellektuell funktionsnedsättning.⁶

Som svar på hur man kan komma till rätta med kunskapsbristen framhåller flera intervjupersoner att teoretisk utbildning förvisso är en viktig grund men att det mest fundamentala är den konkreta erfarenhet som kommer genom mängdträning, alltså att man får möta en viss typ av ärende eller problematik gång på gång för att lära sig genom praktisk handläggning och få en grundad förståelse för de olika aspekter som kan aktualiseras. Just hedersärenden, inklusive äktenskapstvång och könsstympning, beskrivs som särskilt svåra att utreda och bör enligt flera intervjupersoner hanteras av personer med specifik kompetens och erfarenhet.

När det gäller advokater är den generella kunskapsnivån svår att överblicka eftersom deras verksamhet inte är organiserad på samma sätt som för övriga yrkesgrupper i undersökningen. Fortbildningsansvaret ligger på dem själva att förkovra sig i olika aspekter av yrkesrollen genom kurser motsvarande 18 timmar per år. Kursernas innehåll styrs inte heller centralt utan av den enskilda advokatens behov.

Vad beträffar poliser och åklagare ges intrycket att det finns expertis kring hedersrelaterat våld och förtryck på högre nivå inom både Polismyndigheten och Åklagarmyndigheten men att det saknas tillräcklig kunskap ute i verksamheterna för att känna till eller nyttja den adekvat. Arbetssättet i polisregion Stockholm nämns dock i flera intervjuer som ett positivt undantag. Där går ett särskilt förstärkningsteam för kompetensstöd kring heder dagligen igenom samtliga inkomna ärenden och erbjuder sin hjälp till utredarna i de fall där hedersaspekter föreligger. Gällande förståelsen för behov och förutsättningar hos personer med funktionsnedsättning beskrivs bristen däremot som nästintill total; det saknas både generell medvetenhet och strukturer för specifik sakkunskap.

Anmärkningsvärt är att ingen av de representerade myndigheterna har någon särskilt ansvarig för funktionsrättsfrågor.

⁶ Myndigheten för delaktighet (2023c), sid. 38.

Komplexa och krävande ärenden

Att ärendena upplevs särskilt besvärliga att arbeta med förklaras på flera sätt. Vad gäller hederskontexter lyfts den kollektiva aspekten som skapar praktiska utmaningar, okunskap om den specifika utredningsmetodik som krävs, problem med hot och tystnadskultur samt svårigheten för brottsoffer att orka och våga stå emot hela sin familj för att därefter riskera ensamhet och rädsla för repressalier.

När det handlar om funktionsnedsättning tas särskilt kompetensbristen kring förhörsteknik upp, liksom svårigheterna att få brottsoffrens berättelser att hålla i rätten. Exempel ges som både handlar om personer med intellektuell eller neuropsykiatrisk funktionsnedsättning och om personer som behövt teckenspråkstolk. Förhörens kvalitet beskrivs som helt avgörande för ett ärendes utgång, och flera av de intervjuade tar upp att det skulle behövas mer utbildning och träning i själva metodiken samt bättre organisation kring förhör i stort.

Man beskriver även ett internt motstånd mot att lägga tid på dessa resurskrävande och komplicerade ärenden, vilka dessutom ofta läggs ner i ett tidigt skede eftersom det är så svårt att leda brotten i bevis. Intervjupersoner inom både polis- och åklagarväsende beskriver även olika problematiska attityder som påverkar förutsättningarna. Ärenden som gäller våld i nära relation, och då hedersrelaterat våld i synnerhet, sägs ha låg status och nedprioriteras ofta till förmån för annan kriminalitet som anses viktigare att fokusera på, exempelvis gängvåld, skjutningar och sprängningar.

Samtidigt pekar flera intervjupersoner på att organiserad brottslighet kan hänga samman med hedersrelaterad brottslighet. Kopplingen mellan tvångsäktenskap i hederskontexter och människohandel/exploatering görs i flera intervjuer, inte minst utifrån den utökade verktygslåda som människohandelsbrottet innebär. Flera intervjupersoner framhåller också vikten av strukturerade risk- och skyddsbedömningar i hedersärenden samt välfungerande samverkan med andra verksamheter i utredningar som berör personer med intellektuell funktionsnedsättning.

I intervjuerna framträder en spänning mellan två positioner inom både polis- och åklagarmyndighet. Å ena sidan finns de som menar att det krävs särskild sakkunskap för att hantera den komplexitet som ofta präglar hedersärenden och för att kunna bemöta personer med olika funktionsnedsättningar adekvat. Denna inställning delas av intervjupersonerna. Å andra sidan beskrivs att styrningen inom myndigheterna utgår från en tanke om att alla ska kunna hantera allt. Man kan se det som en dragkamp mellan olika ideal som framhåller experter respektive generalister.

Brister i förståelse och bemötande

En av de största utmaningarna enligt flera intervjupersoner är att öka förståelsen både för utsattheten i hederskontexter och för den särskilda sårbarhet en viss funktionsnedsättning kan innebära. Detta gäller i utredningssituationer men även i domstolarna. Man talar om brottsoffer som skyddslösa utifrån sin särskilda sårbarhet och rättslösa inom ramen för processen.

En åklagare beskriver bristen på insikt om detta inte minst inom domarkåren och frågar sig: "Hur ska vi kunna utbilda i den mänskliga aspekten?"

Intervjupersonerna menar att det framför allt handlar kvalitativ förståelse och kvalitativt bemötande snarare än om teoretisk kunskap. De talar om vikten av att förstå den utsatta belägenheten hos brottsoffer med vissa funktionsnedsättningar – att det kan vara närmast omöjligt för dem att inse konsekvenser eller att säga nej till andra. De berör också behovet av förståelse för den emotionella och psykiska sårbarhet som skam och stigma kring funktionsnedsättningen kan skapa och hur detta kan påverka individers tänkande och agerande. Ibland sammanfaller dessutom flera nivåer av sårbarhet och utsatthet och skapar en egen dynamik som rättssystemet behöver kunna hantera. Som en advokat uttrycker det: "Vad betyder funktionsnedsättningen, vad betyder heder, vad händer när de möts?"

Vidare lyfter intervjupersonerna nödvändigheten av att känna till, och förhålla sig till, specifika aspekter kring kommunikation. Detta kopplas till att personer med funktionsnedsättning dels kan vara beroende av andra eller av särskilda hjälpmedel för att uttrycka sig, dels kan ha olika sätt att resonera och uttrycka sig. Det leder till att berättelserna inte alltid lever upp till de strikta krav på tydlighet, detaljrikedom och konsekvens som ställs i en rättsprocess.

I intervjuerna ges flera negativa exempel som bottnar i att rätten inte haft insikt i hur personer med olika typer av kognitiva funktionsnedsättningar resonerar och berättar. Rätten har inte heller förstått att frågor kan behöva formuleras konkret och enkelt för att de ska kunna besvaras på ett adekvat sätt av personer som har särskilda behov. Detta har ibland inneburit att ett brottsoffer som inte kunnat redogöra för detaljer och händelseförlopp på det sätt som rätten förväntat sig uppfattats som mindre trovärdigt.

Andra exempel handlar om hur vissa av de hjälpmedel som finns att tillgå, till exempel bildstöd eller särskilda sätt att teckenspråkstolka, har skapat nya problem eftersom frågor som ställs med dessa metoder uppfattats som ledande. Som en polis uttrycker saken: "Rättssystemet är inte anpassat efter olika sätt att berätta."

Den yttersta konsekvensen blir att personer med olika funktionsnedsättningar riskerar att inte bli förstådda, lyssnade på eller trodda i rätten och att systemets bristande anpassning därmed utmynnar i nedlagda utredningar och åtal samt orättvisa domar.

Förbättringsbehov och utvecklingsförslag

Här följer en sammanfattning av de förbättringsbehov och konkreta utvecklingsförslag som tas upp i intervjuerna. Överlag påtalas behovet av ökad kunskap; den gemensamma uppfattningen är att lägstanivån vad gäller kunskap om både hedersrelaterat våld och förtryck och funktionsnedsättning måste höjas hela vägen inom rättskedjan, inklusive i domstolarna. Vidare lyfts att det behövs en attitydförändring kring våld i nära relation inom rättsväsendets samtliga delar.

Att kompetensen kring förhörsmetodik måste bli bättre är alla intervjupersoner överens om oavsett yrkesroll, och de flesta menar att specialiserad handläggning av hedersärenden är att föredra framför nuvarande ordning där ärendena kan fördelas på vilken utredare eller åklagare som helst, trots ärendenas komplexitet. Ett alternativ som flera lyfter är att sprida den modell med ett särskilt förstärkningsteam kring heder som används i polisregion Stockholm så att hela landet får tillgång till motsvarande kompetens.

Bristande kunskap och metodik

Att kunskapen kring hedersproblematik och funktionsnedsättning behöver höjas är samtliga intervjupersoner överens om. Inte minst handlar det om att ”veta vad man inte kan”, alltså ha tillräcklig grundkunskap för att kunna identifiera när ett ärende innehåller någon av dessa aspekter och därifrån förstå att det kan behövas särskild kompetens som man själv inte besitter. Att bygga upp specialistfunktioner inom verksamheterna hjälper inte om man inte vet när de ska användas.

Kunskapen behöver öka i alla led

Kunskapsbristen lyfts i relation till både grundutbildning och fortbildning för samtliga berörda yrkeskategorier. En fråga som ställs är vad studenterna har med sig ut i verkligheten efter avslutad examen. Juristprogrammet erbjuds vid sju universitet och polisutbildningen är förlagd till fem olika lärosäten men utbildningsanordnarna saknar samordning sinsemellan, vilket betyder att innehållet vid respektive lärosäte varierar. Om, och på vilket sätt, ämnena hedersrelaterat våld och förtryck samt funktionsnedsättning berörs är mycket oklart. Här menar vissa att det behövs en översyn.

Sedan 2022 har Polismyndigheten regeringens uppdrag att utveckla arbetet med att stärka kompetensen hos polisanställda i att bemöta personer med psykisk ohälsa i ärenden om brott i nära relationer. Uppdraget innehåller dock inte några skrivningar om att det ska genomföras med ett funktionshindersperspektiv; neuropsykiatriska funktionsnedsättningar har visserligen inkluderats i arbetet men inte intellektuella funktionsnedsättningar, vilka kan ställa andra krav på kunskap

och arbetssätt. Därför behövs ett särskilt utvecklingsarbete för att möta denna målgrupps behov i arbetet med att hantera och utreda brott.⁷

Internt inom Polismyndigheten finns numera ett brottsutredarprogram och alla nya utredare ska gå programmet i sin helhet. Tanken är att höja kompetensen om våld i nära relation samt psykisk ohälsa bland annat genom kunskap om särskild utsatthet, riskhöjande faktorer, sekundärtrauma och våldsöverlevares erfarenheter. I programmet verkar dock varken hedersrelaterat våld eller funktionsnedsättning ha inkluderats. En fundering som en intervjuperson lyfter är om programmet skulle kunna utökas med dessa teman eller om något ytterligare material bör tas fram.

Att metodiken för förhör behöver bli bättre är en aspekt som betonas i de flesta intervjuer, och även om processerna med att ta fram nya utbildningar och vägledningar lyfts som något positivt kvarstår oron för att materialen ska stå kvar och samla damm på hyllorna. Här påtalas att det inte räcker med att hålla bra förhör utan att den som lyssnar måste kunna förstå, tolka och värdera det som sägs utifrån förutsättningarna hos den individ som talar.⁸

Sakkunniga behöver finnas med i högre grad

Samtliga intervjuer belyser den särskilda sårbarhet som ligger i att inte kunna uttrycka sig på det sätt som krävs utifrån rättsväsendets utformning. Något som lyfts är att det kan behövas experter som kan förklara och begripliggöra funktionsnedsättningen och vad den innebär, precis som med språkliga tolkar.

En intervjuperson menar att det i dagsläget saknas ”utomstående som kan analysera, det hade kanske behövts en psykolog eller motsvarande som kan få domstolen att fatta hur vissa personer berättar och vad man ska lyssna till”. I avsaknad av detta blir det ofta målsägandebiträdet som får försöka förklara vad nedsättningen innebär och vilka frågor som kan ställas. En intervjuperson med erfarenhet från ett grannland nämner att man där inom rättsväsendet hade ett slags kulturtolkar som kunde förklara och sätta det i en kontext och personen menar: ”Kanske kunde man ha funktionsnedsättningstolkar som kan hjälpa till att ställa frågorna på rätt sätt?” Detta skulle i så fall kunna användas både vid polisförhör och i rätten.

Sammantaget menar man att det finns ett stort behov av expertis att tillgå kring förutsättningar och behov hos personer med funktionsnedsättning, precis som när man tar in sakkunskap i andra situationer där den behövs. Behovet av att öka

⁷ Myndigheten för delaktighet (2023c), sid. 40.

⁸ Se Myndigheten för delaktighet (2024), särskilt Larsson & Sjöbergs kapitel ”Förhör och utredande samtal” respektive Landströms kapitel ”Kommunikationsstöd i utredande samtal och förhör”.

kunskapen om dessa frågor har belysts i tidigare undersökningar⁹, men något som återstår att ta ställning till är i vilken grad en intern kunskapshöjning inom myndigheterna kan vara tillräcklig och huruvida extern expertis bör kunna tas in i ärenden där särskilda aspekter behöver belysas och förklaras.

Samband med annan brottslighet behöver tydliggöras

Betydelsen av att förstå kopplingar mellan dödligt våld, gängkriminalitet, exploatering, ekonomisk brottslighet och hederskontexter tas upp av flera intervjupersoner som också betonar vikten av att överväga brottet människohandel i ärenden som rör misstänkt äktenskapstvång eller barnäktenskapsbrott. Denna lagstiftning ska tillämpas när det förekommit brudköp och ersättning utbetalats mellan familjer, i situationer där kvinnor kan överlåtas mellan män eller familjer och när underåriga personer överlåts till någon annan av föräldrar eller förmyndare i syfte att exploateras.

I förarbeten¹⁰ finns exempel på att tvångsäktenskap kan innebära att en ung person utnyttjas sexuellt och för hushållsarbete. Flera av de intervjuade personerna ser detta synsätt som en möjlighet eftersom brottet människohandel har ett högre straffvärde. Det innebär i sin tur rätt att ta till kraftfullare utredningsåtgärder, exempelvis hemlig avlyssning. Det särskilda förstärkningsteamet i polisregion Stockholm samverkar systematiskt med den sektion som utreder människohandel genom att låta dem titta på alla ärenden med barn- och tvångsäktenskap för att se om det kan vara aktuellt att pröva.

Utifrån sin erfarenhet av flera ärenden som gällt äktenskapstvång där det funnits en intellektuell funktionsnedsättning i botten säger en intervjuperson att det blir extra viktigt att kunna använda annan bevisning än bara målsägandens vittnesmål när det handlar om personer som inte förstår sin egen utsatthet och därmed inte kan sätta ord på sina erfarenheter i tillräcklig utsträckning för att berättelsen ska hålla i rätten. Dock görs denna prövning alltför sällan av åklagare, vilket förklaras med okunskap och en oförståelse för vad utsattheten i vissa barn- och tvångsäktenskap kan innebära. Lagstiftaren har sett att det kan likställas med en typ av slaveri att inte få bestämma vem man ska gifta sig med men att åklagarna inte ser detta, säger en polis.

Alternativet hade varit att införa högre straffsatser för alla brott som gäller äktenskap så att hemliga tvångsmedel kan användas i utredningarna, vilket kan vara avgörande när en person ska giftas bort eller har förts utomlands. Det utökade utreseförbudet nämns också som en viktig faktor i ärenden som gäller

⁹ Myndigheten för delaktighet (2016; 2023c).

¹⁰ Se regeringens proposition *Ett utvidgat straffansvar för människohandel* (prop. 2003/04:111) samt promemorian *Ett heltäckande straffansvar för människohandel*, m.m. (Ds 2003:45).

olika former av bortföranden. Här önskar någon att lagstiftningen skulle omfatta fler scenarion.

Komplexa och krävande ärenden

Intervjupersonerna beskriver personer med olika typer av funktionsnedsättningar som en överrepresenterad grupp inom rättsväsendet, och funktionsnedsättning utgör en diskrimineringsgrund. Ändå har ingen inom vare sig Polis- eller Åklagarmyndigheten i sin roll att bevaka dessa frågor eller långsiktigt uppmärksamma gruppen och dess behov. Frågan har ställts i samtliga intervjuer med poliser och åklagare, och det framhålls att en sådan befattning eller funktion vore högst motiverad inom bägge verksamheterna.

Specialiseringen behöver öka

En uppfattning som förs fram i några intervjuer är att åtminstone alla ärenden som rör barnäktenskapsbrott, äktenskapstvång och könsstympning av flickor och kvinnor borde samlas på särskilda utredare och åklagare; dessa fall är särskilt svåra och kräver åtgärder som inte alla behärskar eftersom de inte möter problematiken till vardags.

De som uttrycker denna uppfattning anser även att det behövs särskilt expertstöd i varje ärende som gäller hedersrelaterat våld och förtryck, om ärendet inte tas över av specialiserade utredare. Vidare menar de att kompetensen kring att bedöma hot och risker, inte minst för bortförande, måste bli bättre och de framhåller vikten av strukturerad handläggning vid skyddsbedömning oavsett vilken modell man använder sig av.

Vid sådana riskbedömningar behöver dessutom en utsatt persons eventuella funktionsnedsättning tas i beaktande. Funktionsnedsättningen kan vara en avgörande faktor i riskbedömningen, och kan göra stor skillnad för vilka insatser som behöver sättas in för att skydda brottsoffret.

Positiva exempel och arbetssätt behöver implementeras bredare

Ett tydligt positivt exempel som lyfts är det särskilda förstärkningsteam kring heder i polisområde Stockholm som sedan våren 2022 erbjuder kompetensstöd genom att kontakta alla handläggare som tilldelats ärenden som märkts med ”heder”. Det fungerar väldigt bra enligt dem som har erfarenhet av arbetet, men det saknar i dagsläget motsvarighet på andra platser i landet.

Någon uttrycker en farhåga för att det kan bli med förstärkningsteamet som med vissa samråd, nämligen att det hela reduceras till ett enda samtal där experten ”delar med sig av sina bästa tips och tricks – men sen blir det inte mer av det”. Det räcker inte att bara sitta i ett samråd vid ett enskilt tillfälle, säger denna person, utan det behövs kontinuerliga uppföljande kontakter och tät dialog.

Alla som fått frågan menar att förstärkningsteamets arbetssätt borde användas på flera håll. Även verksamma vid Polismyndighetens nationella operativa avdelning (NOA) är positiva till denna tanke, även om de uttrycker att de inte kan bestämma att alla ska göra likadant; detta behöver i så fall förankras i ledningsforum mellan chefer för de olika regionerna.

Hur en spridning av konceptet till andra platser skulle kunna se ut rent konkret är något som diskuterats i flera intervjuer. Teamet i sin nuvarande form arbetar huvudsakligen med stöd till utredare via telefon eller PM och har ytterst få fysiska möten med dem. Intervjupersonerna nämner inga praktiska hinder för att utöka teamet och kunna stötta fler regioner på distans, men samtidigt framhålls att lokalkännedom spelar viss roll i utredningar. Dessutom har teamet en roll i att utbilda kollegor runtom i regionen. Snarare tror man på att skapa flera team runtom i landet med samordning sinsemellan.

Varje polisregion kanske inte behöver ha ett eget team, menar en intervjuperson, utan det skulle kunna vara möjligt att slå ihop några utifrån behoven. Någon lyfter idén att skapa flera förstärkningsteam och ha ett rullande schema för veckovis jourverksamhet med dygnet runt-beredskap, vilket saknas i dag.

En spridning av goda exempel på arbetssätt kring hedersrelaterad brottslighet vore önskvärd, men problemet med okunskap kring funktionsnedsättning i ärenden kvarstår. Vad som behövs är en kombination av kompetens inom bäge områdena, och så länge verksamheter fortsätter att arbeta i stuprör förbättras inte situationen för hedersvåldsutsatta personer med funktionsnedsättning. Kanske en än mer utökad samverkansfunktion, där förstärkningsteam även får tillgång till andra instanser med expertis inom funktionshindersområdet, vore idealet.

Brister i förståelse och bemötande i rättsprocessen

Att ärenden som gäller våld i nära relation uppfattas ha låg status i jämförelse med exempelvis narkotikabrott eller gängrelaterade skjutningar tas upp som ett problem av både polis och åklagare. Utredningarna anses vara otacksamma att arbeta med och ges inte tillräckligt med resurser.

Ärenden som gäller våld i nära relation behöver prioriteras högre

När de kunnigaste anställda får ta över utredningarna av tung organiserad brottslighet hamnar ny oerfaren personal på ärenden som egentligen kan vara minst lika komplicerade och krävande. Samtidigt påpekas att våld i nära relation och organiserad brottslighet kan hänga samman och att det inte borde finnas någon motsättning i hur de hanteras och vilken betydelse de ges.

Något annat som lyfts i flera intervjuer är att senior erfarenhet hos utredare bör värderas högre än i dag. Det behövs förutsättningar, uppmuntran och incitament för att de ska orka arbeta vidare med dessa tunga ärenden och för att inte de mest rutinerade individerna ska lämna strukturen.

Insatser behöver komma tidigare

Vikten av förebyggande och relationsskapande insatser gentemot medborgarna tas upp i flera intervjuer med poliser. ”Vi kommer in så sent”, säger en av dem och menar att det redan i förskolan behöver arbetas med normer och värderingar samt med föräldrastöd som också är en viktig del av det hela. En annan lyfter att rikspolischefen har i uppdrag att satsa mer på lokal närvaro och trygghetsskapande i polisområdena och att polisarbetet inte ska vara så anonymt.

I en av intervjuerna uttrycks att det är jätteviktigt att det kommer in personer med annan etnisk bakgrund inom polisen, så att fler upplever sig representerade. Därmed kan förtroendet byggas upp, enligt intervjupersonen.

En annan aspekt av det relationella arbetet handlar om situationer där det finns misstanke om någon form av våld i nära relation men där parterna inte vill medverka. Här kan det behövas information om stödvägar för både brottsoffer och förövare. Det är dock upp till den enskilda polisen om detta ges eller inte, säger en av intervjupersonerna som menar att det i alla ärenden där det är aktuellt med våldsutsatthet borde vara rutin att tala om var man kan få stöd. I detta sammanhang är det även av stor vikt att polisen har kunskap om hederskontexternas kollektiva dimension och om de specifika aspekter, inte minst kring risk, som är viktiga att förstå och förhålla sig till i mötet med en utsatt person.

I en intervju med en person som arbetar i ett lokalt resursteam mot hedersrelaterat våld och förtryck och som varit med om flera situationer där brottsoffret haft en funktionsnedsättning och ärendet lagts ner, lyfts behovet av förtydliganden från polisens håll gentemot andra aktörer om vad som faktiskt krävs för att en rättsprocess ska bli lyckad. Här menas att Polismyndigheten bör ta ett ansvar för att inte bara uppmuntra till anmälan utan också vara tydlig med vad som faktiskt behövs för att brotten ska kunna utredas på bästa sätt.

Samverkan behöver öka

Komplexiteten i hedersärenden och den kollektiva dynamiken i hederskontexter gör att intervjupersonerna resonerar kring behovet av samverkan och lägre sekretesströsklar. De tar också upp värdet av stöd i hedersärenden från aktörer utanför rättsväsendet med särskild expertis kring hedersrelaterat våld och förtryck, eftersom dessa kommer in med en annan typ av kunskap.

Det tycks vara en allmän uppfattning att ett resursteam med särskild kompetens kring heder ska sitta med på samråd vid Barnahus och liknande. Nära och systematisk samverkan spelar stor roll i bedömning och planering av risk- och säkerhetsfaktorer i hedersärenden. Inte minst när det gäller barn som riskerar att föras ut eller redan förts ut ur landet påtalas vikten av en effektiv och tät samverkan mellan berörda instanser. Utredningar i hederskontext är ofta stora och komplicerade och kräver att rättsväsende, socialtjänst och andra aktörer hjälps åt

dels för att få en helhetsbild av situationen och behoven, dels för att ge struktur och långsiktigt stöd åt den individ som varit utsatt.

På motsvarande vis är samverkan av stor vikt i ärenden som gäller personer med intellektuell funktionsnedsättning. Även här kan det handla om att skapa en fördjupad bild av situationen, inte minst om personen i fråga inte kan förmedla sina upplevelser, omständigheter eller behov på ett sätt som räcker till utifrån rättsväsendets snäva kriterier.

Att genomföra risk- och skyddsbedömningar i sådana ärenden är en utmaning eftersom det ofta ställer krav på att den som utsatts själv ska kunna värdera hotbilden, tillämpa ett konsekvenstänkande i flera led och anpassa sitt agerande utifrån detta. I intervjuerna ges dock flera framgångsrika exempel på att samråd i vuxenärenden där intellektuell funktionsnedsättning ingått har hållits enligt samma modell som i barnärenden, ibland med hjälp av Barnahus.

Sammanfattningsvis undersöker denna studie två komplexa former av utsatthet och sårbarhet som var för sig, och ännu mer när de möts, kan kräva stora samverkansinsatser. De goda exempel som lyfts i intervjuerna handlar ofta just om situationer där olika aktörer har "samverkat till sitt yttersta".

Rekommendationer

Av intervjuerna kan man utläsa ett behov av insatser för utveckling och förändring som snarast berör övergripande samhällsliga strukturer och politiska inriktningsbeslut. Det handlar om sådant som att:

- minska segregationen och förbättra integrationsinsatserna
- tillgängliggöra och sprida kunskap om samhällets hjälpinstanser till sårbara och utsatta målgrupper
- stärka självkänslan och kunskapen hos barn och unga med funktionsnedsättning.

Annat som tas upp har karaktären av generella uppmaningar, exempelvis bättre samverkan mellan myndigheter, men det är sådant som rättsväsendet inte ensamt råder över. Det är tydligt att samverkan är en fundamental framgångsfaktor i ärenden som gäller både heder och funktionsnedsättning var för sig, och än mer när dessa aspekter möts. Därför är en allmänt hållen rekommendation att stärka samverkan mellan rättsväsendets olika instanser och andra myndigheter och aktörer. De rekommendationer som specifikt rör rättsväsendet följer nedan.

Se över yrkesutbildningarna

Polis- och juristutbildningarna är i dag utspridda på olika lärosäten utan inbördes samordning. Det är oklart om ämnena hedersrelaterat våld och förtryck samt funktionsnedsättning alls berörs inom dessa utbildningar och det framstår som

godtyckligt utifrån vilken grund och på vilket sätt undervisningen i så fall utformas. Här behövs en översyn för att på sikt säkerställa att nya poliser och jurister möter sin yrkesvardag med likvärdig och adekvat förberedelse och kompetens i dessa frågor.

Höj kunskapen hos samtliga berörda yrkeskategorier

För dem som redan är aktiva i sina yrken som poliser, åklagare, advokater och domare, och även nämndemän i domstolarna, behöver grundläggande kunskaper om både hedersrelaterat våld och förtryck samt funktionsnedsättning förmedlas och befästs i alla led. Det är dock viktigt att fokus inte enbart ligger på juridiska teknikaliteter, exempelvis förändringar i lagstiftningen, eftersom kunskapsbristen primärt tycks gälla förståelse för mänskliga och sociala aspekter.

Höjd kunskap om dynamiken i hederskontexter samt om förutsättningar och behov hos personer med funktionsnedsättning kommer att leda till bättre bemötande, höjd kvalitet på förhör och stärkt rättssäkerhet. En rekommendation är att respektive myndighet ser till att samtlig personal fortbildas i dessa frågor. Detta gäller även Domstolsverket, som inte ingått i denna undersökning men vars verksamhet starkt berörs av de resultat som framkommit. För advokater handlar det om att erbjudas ett förbättrat kursutbud antingen genom Advokatsamfundets försorg eller genom fristående aktörer i utbildningsfältet.

Sprid kunskap och samverka med specialister

Det vore önskvärt med en nationell spridning av det goda exempel på strukturerat arbetssätt som används av det särskilda förstärkningsteamet i polisregion Stockholm. Systematiskt expertstöd till de utredare som tilldelats hedersärenden skulle innebära både en omedelbar kvalitetshöjning av själva utredningarna och en långsiktig kunskapsspridning inom såväl Polis- som Åklagarmyndigheten.

Dock kvarstår utmaningen med okunskap kring funktionsnedsättning i ärenden. Precis som det särskilda förstärkningsteamet beskriver att man i vissa utredningar samverkar med experter på människohandel för att få deras perspektiv, borde det finnas möjlighet till konsultation kring funktionshindersfrågor. Kanske ett inrättande av sakkunnigfunktioner inom berörda myndigheter är en väg att gå.

Säkerställ bevakning och expertis inom myndigheterna

En sammanvägning av ett antal stora urvalsundersökningar visar andelen personer med funktionsnedsättning i Sverige beräknas variera från cirka 10 procent till över 30 procent.

Men trots att rättsväsendet möter ett mycket stort antal personer med någon form av funktionsnedsättning saknar både Polismyndigheten och Åklagarmyndigheten någon som övergripande och strategiskt specifikt ansvarar för funktionshindersfrågor eller någon särskilt sakkunnig att vända sig till för

vägledning i ärenden där detta är aktuellt. Det är därför av yttersta vikt att frågan ges proportionerlig prioritet och att adekvat bevakning och expertis gällande funktionshindersfrågor säkerställs inom respektive myndighet.

Förtydliga riktlinjerna vad gäller möjligheter och begränsningar

Nära och systematisk samverkan spelar stor roll både i hedersärenden och i ärenden där funktionsnedsättning ingår. Utredningarnas komplexitet kräver att flera olika samhällsaktörer gemensamt skapar förståelse av situationen och behoven samt hittar rätt vägar för skydd och stöd.

Utifrån intervjuaren tycks föreställningar om sekretesshinder ofta stå i vägen för samråd och samverkan, inte minst i de vuxenärenden där det förekommer intellektuell funktionsnedsättning. Det vore därför önskvärt med ett förtydligande från berörda myndigheter av vilka möjligheter och begränsningar som råder.

Öka likvärdigheten och rättssäkerheten i processerna

Tidigare studier¹¹ har påtalat vikten av att rättsväsendet säkerställer rättssäkerheten för alla, bland annat genom ökad möjlighet för personer med funktionsnedsättning att tillvarata sina rättigheter. Detta ställer krav på en medveten planering av rättsprocessen, till exempel tillgänglig och anpassad utformning av lokaler, information och kommunikation, så att funktionshinder förebyggs och undanröjs.

I intervjuerna belyses tydligt hur personer med funktionsnedsättning i praktiken kan bli rättslösa när systemet inte förmår skapa likvärdiga förutsättningar för dem att förmedla sina berättelser på ett sätt som anses trovärdigt utifrån rättens parametrar. Det bekräftar och understryker behovet av att rättsväsendets procedurer analyseras och förbättras ur ett funktionshindersperspektiv samt att berörda myndigheter samverkar för att säkerställa att alla som möter rättsväsendet kan få sin röst hörd och förstörd oavsett funktionsförmåga.

Undersök området ytterligare

Slutligen har intervjuerna synliggjort behovet av fördjupad kunskap kring vissa underteman som framkommit. Ett sådant gäller barn och unga med funktionsnedsättning som lever i hederskontexter och riskerar att rekryteras in i kriminalitet.

¹¹ Myndigheten för delaktighet (2016; 2023c).

Läs mer

Rapporter, vägledningar, metodstöd med mera

Myndigheten för delaktighet (2016). *Utvärdering och analys av funktionshinderspolitiken 2011–2016. Redovisning av regeringsuppdrag om ett samlat uppföljningssystem för funktionshinderspolitiken*

Myndigheten för delaktighet (2023a). *Våld mot personer med funktionsnedsättning – Om utsatthet och förekomst av våld* (2023:12).

Myndigheten för delaktighet (2023b). *Statistik om förekomst av våld mot personer med funktionsnedsättning* (2023:15).

Myndigheten för delaktighet (2023c). *Att förebygga och bekämpa våld mot personer med funktionsnedsättning*

Myndigheten för delaktighet (2024). *Fråga, lyssna och förstå. Om att motverka våld mot barn och unga med funktionsnedsättning*.

Nationella operativa avdelningen (2023). *Metodstöd: Brott i nära relation*.

Nationellt centrum för kvinnofrid (2013). *Rapport – Våld mot kvinnor med funktionsnedsättning* (2013:1). Uppsala universitet.

Olsson H., Strand S. & Källvik, E. (2022). *Hedersrelaterat våld och förtryck i kombination med prostitution och människohandel Ett vidgat perspektiv. Rapport till Jämställdhetsmyndigheten*. Örebro universitet.

Polismyndigheten, rikspolischefens kansli, tillsynsenheten (2023). *Riskbedömningar på individnivå*. (Tillsynsrapport 2023:2).

Rosquist, J. (2020). *Moral i rätten. Utredningar av hedersrelaterat våld i Sverige 1997–2017*. Göteborgs universitet.

Socialstyrelsen (2020). *Behandlingsmetoder för personer som utövar våld i nära relationer*.

TRIS – Tjejers rätt i samhället (2020). *Gömd & Glömd – hedersrelaterat våld och förtryck mot vuxna med intellektuell funktionsnedsättning*.

Åklagarmyndigheten (2022). *Rättslig vägledning (RäV) 2022:3. Barnförhör mm. Även något om vuxna med intellektuella funktionsnedsättningar*.

Artiklar

Ingvarsdotter, K. (2021). "Deras söner ska ha ett vanligt liv": om psykisk ohälsa och arrangerade äktenskap i en migrationskontext. I Ouis (red.), *Sexualitet och migration i välfärdsarbete*. Lund: Studentlitteratur.

Ouis, P. & Löfgren-Mårtenson, L. (2021). Unga med intellektuell funktionsnedsättning och sexualitet. I Ouis (red.), *Sexualitet och migration i välfärdsarbete*. Lund: Studentlitteratur.

Riksdagstryck

Författningar

Lag (1904:26) om vissa internationella rättsförhållanden rörande äktenskap och förmyndarskap.

Brottsbalken (1962:700) – särskilt kapitel 4.

Lag (1982:316) med förbud mot könsstympning av kvinnor.

Lag (1988:870) om vård av missbrukare i vissa fall.

Lag (1990:52) med särskilda bestämmelser om vård av unga.

Lag (1991:1128) om psykiatrisk tvångsvård.

Lag (1993:387) om stöd och service till vissa funktionshindrade.

Socialtjänstlag (2001:453).

Lag om ändring i brottsbalken (2020:349).

Övriga riksdagstryck

Ett heltäckande straffansvar för människohandel, m.m. (Ds 2003:45).

Ett utvidgat straffansvar för människohandel. (Prop. 2003/04:111).

Makt, mål och myndighet – feministisk politik för en jämställd framtid. (Skr. 2016/17:10).

Bilaga 1 – Metod och genomförande

För uppdraget anlätades konsulten Hanna Cinthio, filosofie doktor i socialt arbete, som genomfört undersökningen i kontinuerlig dialog med Myndigheten för delaktighet.

Inledningsvis skickades brev om studien till Polismyndigheten, Åklagarmyndigheten och Advokatsamfundet, där de tre myndigheterna uppmanades att informera om studien så att frivilliga intervjupersoner med relevant erfarenhet skulle kunna kontakta konsulten direkt för intervju.

Samma brev sändes även till ett antal enskilda strategiska funktioner:

- *Åklagare*: Åklagarmyndighetens egen ämnesspecialist, särskilda hedersåklagare vid de olika åklagarkamrarna samt vid Riksenheten för internationell och organiserad brottslighet, Åklagarmyndighetens utvecklingsenhet.
- *Advokater* i roller som målsägandebiträde, särskild företrädare eller ombud.
- *Poliser* med fokus på barnförhållsledare samt särskilt utbildade i hedersrelaterat våld och förtryck.
- *Barnahus*: Barnafriids samordnare samt poliser anställda vid Barnahus.
- *Övriga aktörer*: Till exempel stödverksamheter och lokala resursteam.

Ambitionen var att genomföra enskilda djupintervjuer med åtminstone tre representanter vardera i yrkeskategorierna åklagare, advokater och poliser samt att intervjuer med personal från Barnahus och andra tvärprofessionella verksamheter skulle kunna belysa viktiga samverkansaspekter.

Intervjuer

Totalt har intervjuer genomförts med fjorton personer, vilket innebär att det mål som sattes inledningsvis har uppnåtts. Intervjuerna genomfördes under december 2023 till och med februari 2024.

Två intervjuer har skett fysiskt i Stockholm hos Åklagarmyndigheten respektive Polismyndigheten och en intervju har skett fysiskt i Malmö med en representant från Åklagarmyndigheten. Övriga intervjuer har genomförts genom digitala möten eller på telefon. Intervjuerna har varat 1,5–3 timmar.

Av de intervjuade är fyra verksamma som åklagare på hög strategisk nivå, tre som advokater och sex som poliser varav en vid Barnahus och två på hög strategisk nivå. En person är sakkunnig i hedersrelaterat våld och förtryck vid ett lokalt resursteam och har intervjuats utifrån sina erfarenheter att möta utsatta.

De flesta är verksamma i eller omkring Stockholm, vilket har sin grund i att de arbetar inom myndigheter som har specialiserade verksamheter fysiskt förlagda

dit. Reflektioner kring förutsättningar för arbetet i andra delar av landet och särskilt i glesbygdsområden görs dock i någon intervju.

Svårigheterna har framför allt handlat om att identifiera och nå ut till yrkesverksamma som anser sig ha erfarenhet av både hedersrelaterad problematik och funktionsnedsättning i ett och samma ärende. Trots tydliga formuleringar i det inledande brevet om att samtliga funktionsnedsättningar, det vill säga såväl fysiska som intellektuella och kognitiva, omfattas tycks dessutom tolkningen ofta ha varit att det endast handlar om intellektuell funktionsnedsättning.

När intervjuerna väl genomfördes fungerade arbetet enligt plan, och de medverkandes reflektioner har belyst åtskilliga viktiga perspektiv.

Studier av rättsfall

Kompletterande kunskapsinhämtning har skett via genomgång av relevanta rättsfall, eftersom aspekter av betydelse för undersökningen kunnat utläsas ur förundersökningsmaterial och domar. Fem sådana rättsfall har identifierats och akterna har lästs igenom. Tre av ärendena rör utsatthet hos individer med intellektuell funktionsnedsättning, i ett fall kombinerat med språkstörning. I de andra två ärendena förekommer hörselnedsättning av olika grad, i ett fall hos såväl flera målsägande som hos den tilltalade.

Det som prövats i rätten är:

- omedelbart omhändertagande enligt lagen (1990:52) med särskilda bestämmelser om vård av unga (LVU)
- utreseförbud på grund av misstanke om planerat barn- respektive tvångsäktenskap
- koppleri, där brottsoffret hade en intellektuell funktionsnedsättning
- grov våldtäkt mot barn, grov fridskränkning, misshandel och sexuellt ofredande med mera (ett mycket omfattande ärende).

Av anonymitetsskäl refereras inte målnumren i rapporten.